

บทที่ 2

การศึกษาเรื่องเขื่อนและแนวคิดทฤษฎีนิเวศวิทยาการเมือง

บทนี้จะแบ่งออกเป็น 2 ส่วนคือ ส่วนแรกจะทบทวนการศึกษาเรื่องเขื่อนในสังคมไทยเพื่อให้เห็นว่าที่ผ่านมาวิชาการได้ใช้แนวคิดในการวิเคราะห์หรืออธิบายปัญหาเขื่อนอย่างไรบ้าง เพื่อให้เห็นข้ออ่อนข้อแข็งของการศึกษาเรื่องเขื่อนที่ผ่านมา ส่วนที่สอง จะอธิบายแนวคิดทฤษฎีนิเวศวิทยาการเมืองซึ่งผู้เขียนจะนำมาใช้เป็นแนวคิดหลักในการศึกษานี้ รวมทั้งการชี้ให้เห็นจุดอ่อนของแนวคิดนี้ และจะทำการเพิ่มเติมแนวคิดบางประการที่ผู้เขียนเห็นว่าจะทำให้แนวคิดนิเวศวิทยาการเมืองสามารถอธิบายความขัดแย้งเรื่องเขื่อนในสังคมไทยได้ดียิ่งขึ้น

1. การศึกษาเรื่องเขื่อนในสังคมไทย

หากไม่นับการศึกษาเขื่อนประเภทรายงานการศึกษาความเหมาะสมโครงการ (feasibility study) หรือรายงานการวิเคราะห์ผลกระทบสิ่งแวดล้อม (Environmental Impact Assessment) ที่มีเป้าหมายเพื่อให้รัฐบาลพิจารณาตัดสินใจหรือการขอสนับสนุนเงินกู้จากองค์กรระหว่างประเทศแล้ว การศึกษาเขื่อนที่ปรากฏในสังคมไทย สามารถแบ่งออกเป็นกลุ่มๆ ดังนี้

1.1 กลุ่มที่มุ่งชี้ให้เห็นผลกระทบของเขื่อนในมิติสิ่งแวดล้อม

การศึกษาประเภทนี้นับว่าเป็นการศึกษาที่บุกเบิกวงการการศึกษาเรื่องเขื่อนในสังคมไทย เพราะปรากฏขึ้นมาตั้งแต่ต้นทศวรรษ 2520 โดยส่วนมากแล้ว การศึกษาของกลุ่มนี้จะใช้แนวการศึกษาแบบวิทยาศาสตร์ที่เกิดขึ้นตามกระแสสังคมไทยที่เริ่มรับเอาแนวคิดสิ่งแวดล้อมนิยม ดังเช่น การศึกษาด้านป่าไม้ของวิชัย ปัญจมานนท์ (2521) ที่ได้ศึกษาผลกระทบที่ต่อเนื่องจากการสร้างเขื่อนต่อพื้นที่ป่านอกเหนือจากที่ถูกทำลายจากอ่างเก็บน้ำ การศึกษานี้ชี้ว่า ภายหลังการสร้างเขื่อนจุฬาภรณ์และเขื่อนเขาแหลมพบว่า ป่าที่ถูกทำลายต่อเนื่องจากการสร้างเขื่อนมีพื้นที่มากกว่าที่ถูกทำลายจากอ่างเก็บน้ำมาก

การศึกษาในกลุ่มนี้ ยังเกิดขึ้นจากผลพวงของการปฏิบัติการเพื่อแก้ไขผลกระทบจากเขื่อน ซึ่งชี้ให้เห็นว่า แม้ว่าการสร้างเขื่อนจะมีมาตรการในการลดผลกระทบ แต่มาตรการนั้นก็ล้มเหลว

ด้งการศึกษาของ สืบ นาคะเสถียร และคณะ (2530) ที่ทำการประเมินผลการช่วยเหลือสัตว์ป่า ตกค้างในพื้นที่อ่างเก็บน้ำของเขื่อนเขียวหลาน (เขื่อนรัชชประภา) โดยประเมินจากการปฏิบัติการ ช่วยเหลือสัตว์ป่าระหว่างการกักเก็บน้ำของเขื่อนดังกล่าว พบว่า การสร้างเขื่อนเขียวหลานทำให้เกิดผลกระทบต่อสัตว์ป่ามากกว่าที่มีการประเมินไว้ในรายงานการวิเคราะห์ผลกระทบสิ่งแวดล้อม และการแก้ปัญหาโดยการอพยพสัตว์ป่าที่ตกค้างนั้นก็ล้มเหลว

งานศึกษาในกลุ่มนี้ ยังเกิดขึ้นอันเนื่องมาจากกระแสการอนุรักษ์ความหลากหลายทาง ชีวภาพ ดังเช่น งานศึกษาของไพโรจน์ สิริมนตาภรณ์ และ เพิ่มศักดิ์ เพ็งมาก (2531) ที่นอกจาก จะประเมินผลกระทบของเขื่อนต่อระบบนิเวศแหล่งน้ำและปริมาณสัตว์น้ำที่ลดลงแล้ว ยังพยายาม คำนวณมูลค่าของทรัพยากรชีวภาพที่ลดลงอีกด้วย

กล่าวได้ว่า การศึกษาในกลุ่มนี้ได้ทำให้เห็นภาพของผลกระทบของเขื่อนที่แต่เดิมรัฐไม่ ให้ความสำคัญ อีกทั้งชี้ให้เห็นความบกพร่องของการจัดทำรายงานการวิเคราะห์ผลกระทบ รวมทั้ง ชี้ว่ามาตรการลดผลกระทบที่กำหนดไว้นั้นล้มเหลว แต่การศึกษาของกลุ่มนี้ที่เน้นไปที่การแสดงให้เห็น ข้อมูลผลกระทบต่อทรัพยากรและสภาพแวดล้อมเพียงอย่างเดียว ขาดการเชื่อมโยงให้เห็น ผลต่อเนื่องจากการเปลี่ยนแปลงระบบนิเวศที่มีผลต่อผู้คนที่เคยพึ่งพา หรืออีกนัยหนึ่ง การขาดการ เชื่อมโยงกับมิติทางสังคม ทำให้การอธิบายเขื่อนในมุมมองนี้ขาดน้ำหนัก

1.2 กลุ่มที่เน้นผลกระทบทางสังคมและวิถีชีวิตของผู้ได้รับผลกระทบ

การศึกษาเขื่อนในกลุ่มนี้ปรากฏขึ้นในกลางทศวรรษ 2520 การศึกษาในกลุ่มนี้ส่วนใหญ่ เน้นไปที่การแสดงให้เห็นผลกระทบของการสร้างเขื่อนที่เกิดขึ้นกับชาวบ้านที่ต้องอพยพ ซึ่งประเด็น นี้มักจะถูกกละเลยจากรัฐ การศึกษาในกลุ่มนี้ส่วนใหญ่ชี้ให้เห็นว่า ผลกระทบทางสังคมที่เกิดขึ้น จากการสร้างเขื่อนนั้น มิได้มีเพียงชาวบ้านที่ถูกอพยพจากอ่างเก็บน้ำตามที่ระบุไว้ในรายงาน การศึกษาผลกระทบสิ่งแวดล้อม ดังเช่น ศาสตราจารย์มนัส สุวรรณ (Manat Suwan, 1981) ซึ่ง ศึกษาการอพยพย้ายถิ่นของประชากรในกรณีเขื่อนศรีนครินทร์ ผลการศึกษาได้ชี้ให้เห็นว่า ผลกระทบจากการสร้างเขื่อน มิได้มีเพียงชาวบ้านในบริเวณอ่างเก็บน้ำที่ถูกอพยพจากพื้นที่ บ้านเรือนและที่ทำกินถูกน้ำท่วมโดยตรงเท่านั้น แต่ยังมีผลกระทบกับชาวบ้านกลุ่มอื่นอีก 3 กลุ่ม ด้วยกัน คือ กลุ่มชาวบ้านที่อพยพจากบริเวณน้ำท่วมที่เข้าไปอาศัยอยู่ด้วยกัน กลุ่มชาวบ้านที่ อาศัยอยู่ในเขตก่อสร้างเขื่อนที่ไม่ได้ถูกน้ำท่วมและไม่ต้องอพยพ และกลุ่มชาวบ้านที่อพยพจากที่ อื่นๆ เข้ามาอยู่บริเวณอ่างเก็บน้ำของเขื่อน

การศึกษาในกลุ่มนี้ ยังได้มีการพิจารณาประเด็นปัญหาอื่นที่เกี่ยวข้องกับวิถีชีวิตของประชาชนในพื้นที่ชลประทานหรือพื้นที่รับประโยชน์ และการศึกษาก็ได้ชี้ว่า การสร้างเขื่อนที่ทำให้ชาวบ้านมีน้ำมากขึ้นจนสามารถสร้างรายได้ให้ประชาชนในเขตชลประทานสูงนั้น จะต้องพิจารณาคูณภาพชีวิตของชาวบ้านด้วย ดังเช่น งานศึกษาของคณะเวชศาสตร์เขตร้อน มหาวิทยาลัยมหิดล (2525, อ้างใน สมพงษ์ ธงไชย, 2526) ที่ศึกษาการระบาดของโรคที่เกิดขึ้นในพื้นที่ชลประทานของเขื่อนที่บั่นทอนชีวิตของประชาชนที่มีรายได้ โดยเฉพาะโรคในเขตร้อน เช่น พยาธิใบไม้ในตับ มาลาเรีย ไข้เลือดออก พยาธิใบไม้ในลำไส้ ไข้เลือดออก โรคเท้าช้าง และโรคพยาธิใบไม้ในเลือด รวมทั้งภาวะเด็กขาดอาหารที่ถูกปล่อยปละละเลยมากขึ้น

สมพงษ์ ธงไชย (2526) ได้เสนอเพิ่มเติมว่า ผลกระทบจากการสร้างเขื่อนทางสังคม ยังจะต้องพิจารณาผลกระทบของการกักเก็บน้ำของเขื่อนต่อชาวบ้านที่อยู่ทางตอนล่างของเขื่อนที่จะเกิดการขาดแคลนน้ำซึ่งทำให้เกิดผลกระทบต่อการผลิต และนำไปสู่การเกิดความขัดแย้งระหว่างชาวบ้านกับรัฐได้ ในบางกรณียังจะต้องพิจารณาไปถึงพื้นที่บริเวณปากแม่น้ำที่เกิดปัญหาน้ำทะเลรุกเข้าไปในพื้นที่เกษตรกรรม ซึ่งส่งผลให้เกิดความเสียหายต่อการผลิตทางการเกษตร การย้ายถิ่นฐาน และการที่ชาวบ้านต้องเปลี่ยนอาชีพ

ในปัจจุบัน การศึกษาในกลุ่มนี้ยังมุ่งไปที่การศึกษาการเปลี่ยนแปลงวิถีชีวิตของชุมชนเพื่อเปรียบเทียบระหว่างก่อนการสร้างเขื่อนกับหลังการสร้างเขื่อน ดังเช่น การศึกษาของสไตน์สร้างไครก (2541) ที่ศึกษากรณีโครงการไฟฟ้าพลังน้ำเขื่อนปากมูล พบว่า การสร้างเขื่อนปากมูลทำให้ความหลากหลายในการประกอบอาชีพลดลง ทำให้เกิดความอึดอัดขัดสน ต้องพึ่งพาดูดและร้านค้า และเกิดความขัดแย้งในชุมชนขึ้น การเปลี่ยนแปลงนี้ได้ส่งผลต่อวิถีชีวิตชุมชน ซึ่งเป็นฐานการผลิตจากการทำเพื่อเลี้ยงชีพเป็นการผลิตเพื่อแสวงหาเงินตรา แหล่งทำมาหากินในชุมชนลดลง และเสื่อมโทรมลง ผู้คนในชุมชนต่างอยู่แบบไม่พึ่งพาและเกื้อกูลซึ่งกันและกัน

การศึกษาในกลุ่มนี้ มีจุดเด่นตรงที่เป็นการศึกษาที่สะท้อนให้เห็นถึงความเหลื่อมล้ำในสังคมที่เกิดขึ้นจากการสร้างเขื่อน โดยให้ความสำคัญกับชาวบ้านที่ต้องตกเป็นผู้แบกรับผลกระทบของเขื่อน การศึกษาของกลุ่มนี้ที่ใช้แนวความคิดที่อิงกับหลักเศรษฐศาสตร์สวัสดิการซึ่งยึดหลักว่าโครงการพัฒนาใดๆ ที่คนส่วนใหญ่ได้ประโยชน์จะต้องไม่กระทบต่อคนส่วนน้อยจึงจะถือว่าเป็นความสำเร็จ ยังทำให้เกิดการโต้แย้งกับแนวคิดกระแสหลักที่ว่า "คนส่วนน้อยต้องเสียสละเพื่อคนส่วนใหญ่"

อย่างไรก็ตาม ผู้เขียนมีข้อสังเกตว่า การศึกษาของบางท่านที่เน้นไปที่ชุมชนที่ได้รับผลกระทบอย่างเดียวโดยไม่มองเชื่อมโยงกับสังคมแวดล้อมที่ชาวบ้านสัมพันธ์ด้วย ก็ทำให้มอง

ได้ว่าผลกระทบของเขื่อนจำกัดอยู่แค่ผู้ที่อยู่ในบริเวณโครงการเท่านั้น ดังเช่น การศึกษาของสไตน์สร้างโครก ที่เน้นไปที่ชาวบ้านในชุมชนแถบปากมูลที่มองระบบเศรษฐกิจของชาวบ้านว่าเป็นการผลิตแบบเลี้ยงชีพ ในขณะที่ความจริงแล้วชาวบ้านมีระบบเศรษฐกิจแบบการประมง มีการหาปลาขาย มีรายได้จนสามารถสร้างหมู่บ้านขึ้นมาหรือส่งลูกหลานเรียน อีกทั้งยังนำไปแลกข้าวสารกับชุมชนชาวนาที่ห่างไกลออกไป การสร้างเขื่อนจึงกระทบต่อสังคมท้องถิ่นในวงกว้างมิใช่แค่บริเวณเขื่อน

1.3 กลุ่มที่ศึกษาเขื่อนโดยใช้แนวการวิเคราะห์นโยบายสาธารณะ

การศึกษาเขื่อนในกลุ่มนี้ปรากฏขึ้นในช่วงทศวรรษ 2530 ซึ่งเป็นช่วงที่ความขัดแย้งเรื่องเขื่อนในสังคมได้ปรากฏมากขึ้นภายหลังกรณีเขื่อนน้ำโจน โดยที่กลุ่มนี้มองเขื่อนในฐานะที่เป็น "นโยบายสาธารณะ" และมักมุ่งไปที่การให้ความสำคัญกับกลุ่มต่างๆ ที่เข้ามามีบทบาทในการตัดสินใจของรัฐ

งานศึกษาในกลุ่มนี้ได้แก่ ฤดีมาส ปางพุดพิงศ์ (2534) ที่ศึกษาบทบาทของหนังสือพิมพ์ในการประสานประโยชน์ระหว่างการพัฒนาโครงสร้างพื้นฐานกับการอนุรักษ์สิ่งแวดล้อม โดยศึกษากรณีการสร้างเขื่อนของการไฟฟ้าฝ่ายผลิตแห่งประเทศไทย การศึกษานี้เห็นได้ชัดเจนว่าผู้ศึกษามองบทบาทของสื่อมวลชนโดยคาดหวังว่า สื่อจะทำหน้าที่ในการประสานประโยชน์ระหว่างการสร้างเขื่อนที่เป็นนโยบายสาธารณะที่จะนำความอยู่ดีกินดีมาสู่คนส่วนใหญ่ ควบคู่กันไปกับการอนุรักษ์สิ่งแวดล้อม ซึ่งผู้เขียนเห็นว่า ฤดีมาส ได้รับเอาแนวคิดนี้มาจากรัฐที่กำลังสร้างความชอบธรรมให้กับเขื่อน โดยอ้างว่า สามารถสร้างเขื่อนควบคู่กันไปกับการอนุรักษ์สิ่งแวดล้อมได้ภายใต้สถานการณ์ที่มีการช่วงชิงการใช้คำว่า "การพัฒนาที่ยั่งยืน" งานศึกษาของฤดีมาสจึงเป็นงานที่มีทัศนคติที่สนับสนุนให้มีการสร้างเขื่อนต่อไป

ในช่วงเดียวกันนี้ จันทนา สุทธิจารี (2535) ก็ได้ศึกษากรณีเขื่อนของการไฟฟ้าฝ่ายผลิตแห่งประเทศไทย (กฟผ.) ในฐานะที่เป็นนโยบายสาธารณะเช่นกัน งานศึกษานี้ได้ชี้ว่า การศึกษาเรื่องเขื่อนต้องวิเคราะห์ที่นโยบายและกระบวนการตัดสินใจของรัฐ ซึ่งเป็นการรวมเอากลุ่มคนที่มีส่วนในการกำหนดการ ตัดสินใจสร้างเขื่อนเข้ามาวิเคราะห์ด้วย โดยพิจารณาทั้งในแง่บุคคล กลุ่มพรรคการเมืองในท้องถิ่นและระดับชาติ และกลุ่มอิทธิพลในพื้นที่ ซึ่งเป็นตัวแปรที่เกี่ยวข้องกับกระบวนการตัดสินใจในการสร้างเขื่อนของรัฐ การศึกษานี้ได้แสดงให้เห็นว่าผู้มีส่วนได้เสียเหล่านี้มักเข้ามาเกี่ยวข้องในแง่ของผลประโยชน์แอบแฝงจากการทำไม้ในพื้นที่ การทำเหมืองแร่

การค้าตามแนวชายแดน และคะแนนเสียงของพรรคการเมือง ทำให้เกิดการแย่งชิงผลประโยชน์ระหว่างกลุ่มต่างๆ ซึ่งต่างก็ดึงพลังมวลชนเข้าไปเป็นเครื่องต่อรองกดดันต่อการตัดสินใจของรัฐบาลเพื่อให้เป็นไปตามที่ตนหรือกลุ่มตนต้องการ จันทนา สุทธิจารี ยังชี้ให้เห็นว่าการตัดสินใจของรัฐ ยังต้องวิเคราะห์เงื่อนไขที่สำคัญอีกประการหนึ่งคือ ความมั่นคงของรัฐบาลเอง เนื่องจากการตัดสินใจสร้างเขื่อนของรัฐบาล เช่น เขื่อนปากมูลนั้นเกี่ยวข้องกับการแสดงให้เห็นว่ารัฐบาลมีความเข้มแข็งในระดับหนึ่ง (strong state) เพราะการแสดงจุดยืนที่ยอมพ่ายแพ้ต่อพลังกดดันในการกำหนดนโยบายในทุกๆ เรื่องย่อมเป็นข้ออ่อนที่ล่อแหลมต่อการเป็นรัฐบาลที่ไร้เสถียรภาพ

เป็นที่น่าสังเกตว่า ผู้ที่ศึกษาในกลุ่มนี้ ส่วนใหญ่คือเจ้าหน้าที่ของ กฟผ. ที่ขณะนั้นเป็นองค์กรที่มีบทบาทสำคัญในการสร้างเขื่อน และกรณีในกลุ่มนี้เลือกเป็นกรณีศึกษา ล้วนแต่เป็นโครงการเขื่อนที่ กฟผ. รับผิดชอบและถูกต้องด้านอย่างหนัก ไม่ว่าจะเป็นเขื่อนน้ำใจ เขื่อนปากมูล หรือเขื่อนแก่งกรุง

1.4 กลุ่มที่ศึกษาเขื่อนโดยใช้แนวการวิเคราะห์เชิงเศรษฐศาสตร์

การศึกษาเขื่อนในกลุ่มนี้เป็นการใช้แนวการวิเคราะห์ผลได้-ผลเสีย (benefit-cost analysis) ซึ่งเป็นแนวการวิเคราะห์ที่ใช้ความรู้เศรษฐศาสตร์กระแสหลักที่แต่เดิมรัฐใช้เป็นเครื่องมือในการอธิบายความจำเป็นของการสร้างเขื่อน การศึกษาของกลุ่มนี้เพิ่งปรากฏขึ้นในสังคมไทยในช่วงทศวรรษ 2530 นี้เอง ซึ่งเป็นผลมาจากกระแสความขัดแย้งเรื่องเขื่อนมีการถกเถียงถึงผลดี-ผลเสียมากขึ้น จึงเกิดข้อสงสัยในความถูกต้องของการศึกษาความเหมาะสมของโครงการ การศึกษาของกลุ่มนี้ เช่น การศึกษาของ Chalotorn Kansuntisukmongkol (1994) ที่ทำการวิเคราะห์ประเมินกำไร-ต้นทุนกรณีเขื่อนปากมูล การศึกษาของ Chuenchom Sangarasri (1997) เพื่อประเมินโครงการเขื่อนแก่งเสือเต้นทางด้านเศรษฐศาสตร์และความเป็นไปได้ของผลประโยชน์ของโครงการ โดยใช้ความรู้เชิงเศรษฐศาสตร์และวิศวกรรมประกอบกัน และการศึกษาของสถาบันวิจัยเพื่อการพัฒนาประเทศไทย (2540) ทบทวนวิเคราะห์ความเหมาะสมและความเป็นไปได้ของโครงการแก่งเสือเต้น

การศึกษาเหล่านี้ ล้วนแต่แสดงให้เห็นว่า การศึกษาความเหมาะสมทางเศรษฐศาสตร์ของหน่วยงานสร้างเขื่อนมีการวิเคราะห์ผลได้-ผลเสียทางเศรษฐศาสตร์ที่ผิดพลาด โดยการประเมินผลได้สูงเกินความจริง (overestimate) และชี้ให้เห็นว่า การวิเคราะห์ผลได้-ผลเสียที่ออกมาใหม่นั้นล้วนแต่แสดงให้เห็นว่า กรณีเขื่อนที่ศึกษานั้นไม่คุ้มต่อการลงทุน

งานศึกษาของ Chuenchom Sangarasri (1997) และ Chalotorn Kansuntisukmongkol (1994) ยังได้แสดงให้เห็นว่า การศึกษาความเหมาะสมของโครงการเขื่อนไม่ได้มีการประเมินผลกระทบในเชิงคุณภาพหรือผลเสียต่อชุมชน ผลกระทบเหล่านี้ไม่สามารถศึกษาทางเศรษฐศาสตร์ได้

แนวการวิเคราะห์เชิงเศรษฐศาสตร์ยังเกิดขึ้นมาท่ามกลางความขัดแย้งเกี่ยวกับการแก้ไขผลกระทบต่อชาวบ้าน ดังเช่น งานศึกษาของ ขวัญใจ อรุณสมิทธิ (2538) ที่คำนวณหาขอบเขตของค่าชดเชยประมงในช่วงเวลาระหว่างการก่อสร้างเขื่อนปากมูล โดยการสังเคราะห์ตัวเลขสถิติแล้วนำมาวิเคราะห์ในบริบทวิชาเศรษฐศาสตร์ในระยะสั้นๆ ด้วยการใช้ทฤษฎีการสูญเสียโอกาสทางด้านเศรษฐกิจ (opportunity cost) เป็นหลักในการคำนวณ และแบ่งการสูญเสียออกเป็น การสูญเสียรายได้จากการประมงเชิงพาณิชย์ (commercial transaction) และการสูญเสียการบริโภคปลาในครอบครัว (own consumption) เพื่อคำนวณค่าชดเชยที่เป็นธรรม ซึ่งผลที่ออกมาสอดคล้องกับอัตราค่าชดเชยที่ชาวบ้านเรียกร้องให้รัฐจ่าย การศึกษาของขวัญใจ อรุณสมิทธิ ยังแสดงให้เห็นว่าการศึกษาเพื่อจ่ายค่าชดเชยของภาครัฐที่มอบหมายให้ภาควิชาการจัดการประมง คณะประมง มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์ (2537) ที่ได้คำนวณโดยจัดลำดับหมู่บ้านที่ได้รับผลกระทบจากการประมงออกเป็น 5 เขตตามลำดับของระยะทางที่ไกลออกจากเขื่อนลงในแผนที่ และให้ค่าชดเชยสัมพันธ์กับระยะทางจากเขื่อน ทำให้ระดับการสูญเสียโอกาสทางด้านเศรษฐกิจของผู้ที่อยู่ใกล้เขื่อนมีระดับการสูญเสียสูงกว่าผู้ที่อยู่ห่างไกลออกไปนั้นไม่ถูกต้อง โดย ขวัญใจ อรุณสมิทธิ ได้นำประเด็นการแบ่งเขตดังกล่าว และนำมาหาค่าเฉลี่ยของรายได้ต่อครอบครัว และปริมาณปลาที่จับได้ของแต่ละหมู่บ้านก่อนการสร้างเขื่อนมาสร้างเป็นกราฟเพื่อพิสูจน์สมมติฐานที่ว่า มีแนวโน้มที่แสดงให้เห็นความสัมพันธ์ระหว่างค่าชดเชยกับระยะทางจากเขื่อนหรือไม่ ผลจากการทำแผนที่ (mapping) ระหว่างแผนที่จริงและหมู่บ้านที่ใช้เป็นตัวอย่าง พบว่าระดับการสูญเสียโอกาสทางด้านเศรษฐกิจของแต่ละหมู่บ้านไม่มีความสัมพันธ์กับข้ออ้างที่ว่าหมู่บ้านนั้นๆ อยู่ไกลหรือใกล้เขื่อนเป็นระยะทางเท่าใดเลย และรายได้จากการขายปลาของแต่ละหมู่บ้านผันผวนขึ้นลงตลอดลำน้ำมูล ผลการศึกษาดังกล่าวตรงกับที่ชาวบ้านรายงานว่าวิถีชีวิตชาวประมงไม่ผูกติดกับถิ่นที่อยู่อาศัยของตน เพราะชาวบ้านมีการโยกย้ายแหล่งหาปลาอยู่เป็นประจำแล้วแต่ฤดูกาลและการผันแปรของสายน้ำ ไม่มีการผูกขาดแหล่งหาปลาแต่อย่างใด ขวัญใจ อรุณสมิทธิ ยังได้ตั้งข้อสังเกตว่า ถ้าจะมีอะไรที่มีอิทธิพลต่อการประมงของชาวบ้านแล้ว หมู่บ้านที่อยู่ใกล้วังปลาที่มีโอกาสที่จะหารายได้สูงกว่าที่อื่นๆ การศึกษานี้จึงเป็นข้อบ่งชี้ที่สำคัญว่า ผลกระทบจากการสร้างเขื่อนต่อชาวบ้านเป็นเรื่องของลักษณะทางนิเวศวิทยาไม่ใช่เรื่องของระยะทาง

เป็นที่น่าสังเกตว่า แม้ว่าการศึกษาของ ชวัญใจ อรุณสมิทธิ จะสอดคล้องกับข้อเรียกร้องของชาวบ้าน แต่ก็ได้มีการตั้งอัตราผลกระทบให้อยู่ในพิสัยที่พอสอดคล้องกับความสามารถเชิงงบประมาณของรัฐ ซึ่งการสร้างหลักเกณฑ์และเงื่อนไขทางวิชาการโดยใช้ความรู้ทางด้านเศรษฐศาสตร์นี้ ชวัญใจ อรุณสมิทธิ อ้างว่าเป็นระบบเพียงพอต่อการใช้เป็นจุดยืนยันในการให้ความเป็นธรรมต่อคู่กรณีคือรัฐกับชาวบ้านที่ได้รับผลกระทบ

อย่างไรก็ตาม (Hirsch, 2530) กลับเสนอมุมมองต่อวิธีการวิเคราะห์ผลได้-ผลเสียที่สลับซับซ้อนนี้ว่า ถึงอย่างไรก็ไม่อาจครอบคลุมหลักเกณฑ์เรื่องความเป็นธรรมของการสร้างเงื่อนไขได้ทั้งหมด จะทำได้ก็แต่เพียงชี้ให้เห็นฐานะที่ผิดพลาดของเงื่อนไขที่มีอยู่และเห็นถึงลักษณะที่ไม่คุ้มค่าทางเศรษฐศาสตร์ของโครงการเงื่อนไขที่กำลังเสนอใหม่หากนำเอาปัจจัยทั้งหมดมาประกอบเข้าด้วยกัน

1.5 กลุ่มที่ใช้แนวการวิเคราะห์เศรษฐศาสตร์เชิงนิเวศ

แนวคิดเศรษฐศาสตร์เชิงนิเวศเป็นแนวคิดใหม่ที่ถูกพัฒนามาใช้ในการศึกษาเรื่องเงื่อนไขสังคมไทย ผู้ที่ถือได้ว่าเป็นผู้บุกเบิกการพัฒนาแนวคิดนี้มาใช้ก็คือ คุณหญิงสุธาวัลย์ เสถียรไทย และกลุ่มนักวิชาการศูนย์เศรษฐศาสตร์นิเวศ คณะเศรษฐศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย งานศึกษาแรกๆ ที่นำโดยคุณหญิงสุธาวัลย์ เสถียรไทย ก็คือ งานศึกษาเพื่อประเมินค่าทางเศรษฐศาสตร์ของป่าอุทยานแห่งชาติแม่ยมที่กำลังมีปัญหาการสร้างเขื่อนแก่งเสือเต้น โดยคณะผู้ศึกษาทำการประเมิน 4 ประเด็นด้วยกัน คือ 1) ประเมินค่าการเก็บของป่าโดยชุมชนซึ่งเป็นการใช้โดยตรง 2) ประเมินค่าความหลากหลายทางชีวภาพ ทั้งในแง่คุณค่าในด้านแหล่งพันธุกรรมไม้สัก และคุณค่าของความเป็นระบบนิเวศที่หายากเป็นทั้งคุณค่าที่มีการใช้และไม่มีการใช้ 3) คุณค่าของป่าไม้ในการดูดซับคาร์บอนซึ่งเป็นคุณค่าที่ใช้โดยอ้อม และ 4) คุณค่าป่าไม้ในเชิงการเป็นแหล่งท่องเที่ยวในเชิงอนุรักษ์ซึ่งเป็นคุณค่าการใช้ที่ไม่ใช่การบริโภค ซึ่งผู้เขียนจะกล่าวถึงผลการศึกษานี้ในบทที่ 5 ในอนาคตคาดว่าแนวคิดเศรษฐศาสตร์เชิงนิเวศจะมีส่วนสำคัญในการศึกษาเรื่องเขื่อนและปัญหาทรัพยากรมากขึ้น

1.6 กลุ่มที่ศึกษาเงื่อนไขในมิติของความขัดแย้ง

กลุ่มนี้เน้นไปที่การศึกษาความขัดแย้งเรื่องเขื่อนโดยมุ่งไปที่การวิเคราะห์ความแตกต่างในเรื่องของทัศนคติและบทบาทการเคลื่อนไหวของกลุ่มคนที่เกี่ยวข้องกับเขื่อนที่ก่อให้เกิดความขัดแย้งขึ้น

งานศึกษาในกลุ่มนี้ เกิดขึ้นในสถานการณ์ความขัดแย้งเรื่องเขื่อนในสังคมไทยที่เริ่มมีกลุ่มคนเข้ามาเกี่ยวข้องหลากหลาย โดยเฉพาะตั้งแต่กรณีเขื่อนน้ำโจนต่อเนื่องมาจนถึงปัจจุบัน งานศึกษาในกลุ่มนี้จะให้ความสำคัญกับกลุ่มคนที่แตกต่างกันตามแต่ละช่วงสถานการณ์ กล่าวคือ ในยุคของความขัดแย้งเรื่องเขื่อนน้ำโจนที่มีบทบาทของสื่อมวลชน นักศึกษา และชนชั้นกลาง การศึกษาก็จะเน้นไปที่กลุ่มนี้ เช่น งานศึกษาของโอบเดียน คชรินทร์ (2530) ที่ศึกษาบทบาทของหนังสือพิมพ์ The Nation กรณีเขื่อนน้ำโจน ซึ่งถือว่าเป็นงานศึกษาที่บุกเบิกการศึกษารูปแบบของสื่อมวลชนในกรณีเขื่อนที่กำลังมีความขัดแย้งมากขึ้น ขณะที่ วรณี พุดฉิมถาวร (2530) ได้เข้าศึกษาปัจจัยที่เป็นตัวกำหนดการเลือกยุทธวิธีในขบวนการทางสังคม โดยศึกษากรณีการคัดค้านการสร้างเขื่อนน้ำโจน โดยเน้นไปที่การวิเคราะห์ทัศนคติ และยุทธวิธีในการเคลื่อนไหวคัดค้านเขื่อน งานศึกษานี้กล่าวได้ว่า เป็นการศึกษาขบวนการทางสังคมในแง่มุมที่เกี่ยวกับยุทธวิธีที่ใช้ในการเคลื่อนไหวในขบวนการทางสังคมที่เป็นเรื่องใหม่ที่ยังไม่มีใครศึกษาในประเทศไทยมาก่อน (วรณี พุดฉิมถาวร, 2530: 130)

หลังจากกรณีเขื่อนน้ำโจน ก็เกิดความขัดแย้งเรื่องเขื่อนปากมูลขึ้น และในช่วงนี้บทบาทของชาวบ้านในการคัดค้านเขื่อนก็เด่นชัดมากกว่าบทบาทของนักศึกษาและชนชั้นกลาง การศึกษาความขัดแย้งจึงมุ่งไปที่ชาวบ้านและรัฐ ดังเช่น งานศึกษาของ Hubbel (1992) ที่เข้าไปทำการวิเคราะห์ให้เห็นทัศนคติที่ต่างกันระหว่างรัฐกับชาวบ้าน โดยวิเคราะห์ตรรกะที่รัฐยึดที่แสดงผ่านวาทกรรมต่างๆ ในขณะที่วิเคราะห์ทัศนคติของชาวบ้านโดยเชื่อมโยงกับวิถีชีวิตของชาวบ้านที่มองปัญหาปากท้องและสภาพแวดล้อมว่าเป็นเรื่องเดียว Hubbel ยังให้ความสำคัญกับการศึกษากลยุทธ์การเคลื่อนไหวของทั้ง 2 ฝ่าย

ท่ามกลางความขัดแย้งนี้ Murray (2536) ก็ได้เขียนงานเรื่อง Dam(ned) Conflicts in Thailand ซึ่งกรณีการ พรมเสาร์ แบลใช้ชื่อว่า "เขื่อน: เหตุแห่งความขัดแย้งในสังคมไทย" งานเขียนนี้มุ่งไปที่ว่าความขัดแย้งที่เกิดขึ้นนั้นมาจากการปฏิบัติที่ไม่เป็นธรรมของหน่วยงานสร้างเขื่อนของรัฐที่เป็นสาเหตุที่ชาวบ้านต้องลุกขึ้นมาต่อสู้จนทำให้เกิดความขัดแย้ง งานเขียนนี้จึงอธิบายว่าความขัดแย้งเรื่องเขื่อนเป็นความขัดแย้งระหว่างรัฐกับชาวบ้านเป็นหลัก เช่นเดียวกับ Hubbel

ความขัดแย้งเรื่องเขื่อนปากมูลที่เกิดขึ้นอย่างต่อเนื่องและยังเกี่ยวข้องกับธนาคารโลกที่ถูกวิพากษ์วิจารณ์หรือถูกประท้วงในฐานะผู้สนับสนุนเงินกู้แก่การสร้างเขื่อนแห่งนี้ ยังทำให้เกิดงานศึกษาเขื่อนในมิติของความสัมพันธ์ระหว่างประเทศ ดังการศึกษาของวีรณัฐ ปิณฑวณิช (2539) ที่วิเคราะห์นโยบายและบทบาทของธนาคารโลกที่มีผลต่อการสร้างเขื่อนปากมูล โดยการใช้แนวทางการวิเคราะห์เชิงโครงสร้างในความสัมพันธ์ระหว่างประเทศ ซึ่งวีรณัฐได้ชี้ให้เห็นว่าธนาคารโลกได้มีอิทธิพลชี้แนะแนวทางการพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมของไทย และได้ส่งผลให้เกิดการก่อสร้างเขื่อนปากมูลขึ้น

ต่อมาเมื่อเกิดความขัดแย้งกรณีโครงการเขื่อนแก่งเสือเต้นและตามด้วยเขื่อนป่าสัก การศึกษาความขัดแย้งเรื่องเขื่อนก็ได้รวมเอากลุ่มต่างๆ ที่เข้าเกี่ยวข้องกับความขัดแย้งมาศึกษามากขึ้น แต่ก็เน้นไปที่รัฐกับชาวบ้านและองค์กรพัฒนาเอกชน ดังเช่น สถาบันดำรงราชานุภาพ (2539) ที่ใช้แนวทางการบริหารการมีส่วนร่วมของประชาชนเข้าศึกษาความขัดแย้งกรณีเขื่อนแก่งเสือเต้นและเขื่อนป่าสัก การศึกษานี้ชี้ว่า ปัญหาความขัดแย้งเรื่องเขื่อนที่เกิดขึ้นเป็นความขัดแย้งระหว่างชาวบ้าน องค์กรพัฒนาเอกชน กับข้าราชการในระดับพื้นที่คือ ระดับจังหวัดและอำเภอ โดยเฉพาะอย่างยิ่งในสังกัดหน่วยงานปกครองของกระทรวงมหาดไทย โดยที่คณะผู้ศึกษาได้เน้นไปที่การศึกษารายละเอียดและทัศนคติของข้าราชการในระดับพื้นที่ เปรียบเทียบกับทัศนคติของชาวบ้านและองค์กรพัฒนาเอกชน งานศึกษาที่คล้ายคลึงกันคือ งานศึกษาของพันตำรวจเอกสมบัติ สุภาภา (2541) ที่ศึกษาความคิดเห็นของประชาชนจังหวัดแพร่ต่อข้อเสนอให้มีการสร้างเขื่อนแก่งเสือเต้น การศึกษานี้ก็เช่นเดียวกับสถาบันดำรงราชานุภาพ ที่ได้รวมเอากลุ่มคนที่เข้ามาเกี่ยวข้องกับหลากหลายมาศึกษา แต่งานศึกษาที่ใช้กรอบการวิเคราะห์ความเห็นก็ทำให้เกิดข้อจำกัด เพราะอธิบายความขัดแย้งว่าเกิดมาจากความเห็นที่ต่างกันทั้งในเรื่องของประโยชน์และผลกระทบ การศึกษานี้จึงไม่ได้ทำให้เข้าใจที่มาของความขัดแย้งเรื่องเขื่อนอย่างแท้จริงได้

ยิ่งไปกว่านั้น ทัศนคติของพันตำรวจเอกสมบัติยังมองว่า การที่ชาวบ้านที่จะได้รับความเดือดร้อน ปรารถนาให้ยุติการสร้างเขื่อน หรือการขัดขวางการสำรวจข้อมูลของราชการ เป็นสิ่งที่ไม่เหมาะสม ควรที่จะคำนึงถึงประโยชน์ของประเทศเป็นสำคัญ (สมบัติ สุภาภา, 2541: 71) ซึ่งสะท้อนให้เห็นว่า ผู้ศึกษามองเขื่อนในฐานะที่เป็นนโยบายสาธารณะ ไม่แตกต่างกับกลุ่มที่ศึกษาเขื่อนโดยใช้แนวทางการวิเคราะห์นโยบายสาธารณะ

นอกจากงานศึกษาที่กล่าวมาแล้วข้างต้น การศึกษาความขัดแย้งเรื่องเขื่อนยังได้มีการนำแนวคิดวาทกรรม (discourse) เข้าอธิบายด้วย เช่น กิตติพร ใจบุญ (2538) ที่ได้ศึกษาการปฏิบัติวาทกรรมเรื่องเขื่อนในสังคมไทยตั้งแต่ปี พ.ศ. 2490-2537 โดยการเขียนประวัติศาสตร์เขื่อนจาก

วาทกรรมที่อยู่ในรูปของตัวบท (text) และงานเขียนประเภทต่างๆ รวมทั้งการวิเคราะห์เบื้องหลังของวาทกรรม โดยแบ่งกลุ่มผู้เข้ามาเกี่ยวข้องออกเป็น 2 ฝ่ายคือ ฝ่ายที่สนับสนุนการสร้างเขื่อนซึ่งก็คือ รัฐ และฝ่ายคัดค้านการสร้างเขื่อนที่มีชาวบ้าน นักศึกษา นักวิชาการ และองค์กรพัฒนาเอกชน ซึ่งต่อสู้กันโดยการสร้างวาทกรรม

จากการทบทวนการศึกษาเรื่องเขื่อนในกลุ่มที่ศึกษาความขัดแย้งเรื่องเขื่อน จะเห็นได้ว่าได้มีการใช้แนวการวิเคราะห์ที่แตกต่างหลากหลายเข้ามาศึกษาความขัดแย้ง แต่มีลักษณะร่วมประการหนึ่งคือ การให้ความสำคัญกับบทบาทของผู้ที่เกี่ยวข้องกับความขัดแย้งเรื่องเขื่อนซึ่งแตกต่างจากงานศึกษากลุ่มอื่นๆ อย่างชัดเจน อย่างไรก็ตาม การศึกษาเหล่านี้มักจะเน้นไปที่การมองความขัดแย้งเรื่องเขื่อนว่าเป็นความขัดแย้งระหว่างรัฐกับชาวบ้านเป็นหลัก บางท่านอาจจะชี้ให้เห็นถึงนโยบายเขื่อนที่สัมพันธ์กับระบบเศรษฐกิจโลก แต่ก็มีได้มีการพิจารณาความขัดแย้งในมิติของความสัมพันธ์เชิงอำนาจระหว่างกลุ่มต่างๆ ที่เข้ามาเกี่ยวข้อง หรืออีกนัยหนึ่งคือขาคณิตทางการเมืองที่อยู่เบื้องหลังความขัดแย้ง

1.7 กลุ่มที่ศึกษาเขื่อนโดยใช้แนวคิดนิเวศวิทยาการเมือง

งานศึกษาในกลุ่มนี้ เป็นงานศึกษาที่ปรากฏล่าสุด แต่มีน้อยมาก ที่พอจะจัดให้เข้าข่ายได้ก็คือ งานศึกษาชุมชนที่ถูกอพยพกรณีเขื่อนแม่กวง ของ ธารา บัวคำศรี (2539) และ Tara Buakamsri (1997) งานศึกษานี้แม้ว่าเน้นไปที่การชี้ให้เห็นผลกระทบของเขื่อนต่อผู้อพยพ กล่าวคือ การชี้ให้เห็นว่า ผลกระทบทางสังคมที่เกี่ยวข้องกับวิถีชีวิตของชาวบ้านและการเปลี่ยนแปลงด้านต่างๆ ของหมู่บ้านในแปลงอพยพ โดยศึกษาการเปลี่ยนไปของระบบเครือญาติและสภาพของการพึ่งพากันในสังคม ข้อจำกัดและศักยภาพของแหล่งน้ำและดินในพื้นที่จัดสรร การเปลี่ยนแปลงการถือครองที่ดิน การเปลี่ยนแปลงอาชีพ รวมไปถึงการอพยพออกจากพื้นที่จัดสรรและสภาพของการอาศัยในแปลงอพยพ ซึ่งก็คล้ายคลึงกับการศึกษาของกลุ่มที่เน้นผลกระทบทางสังคม แต่ที่น่าสนใจก็คือ ธาราได้ชี้ให้เห็นว่า ปัญหาสิทธิในที่ดินที่รัฐจัดสรรให้ผู้อพยพมักจะเป็นชนวนที่ทำให้เกิดการเรียกร้องของชาวบ้านที่ถูกอพยพ การศึกษานี้ที่มุ่งไปที่การชี้ให้เห็นผลกระทบจากการสนับสนุนการพัฒนาของ Japan's ODA ยังเท่ากับเป็นการเชื่อมโยงระหว่างผลกระทบที่เกิดขึ้นกับบทบาทของนานาชาติในการสร้างเขื่อนในประเทศไทย

นอกจากธาราแล้ว การศึกษากลุ่มนี้ ส่วนมากเป็นการศึกษาโดยนักวิชาการต่างประเทศ และได้นำเอากรณีเขื่อนในประเทศไทยมาอธิบายด้วย เช่น การศึกษาของ Hirsch (2530),

McCully (1996a), Sklar and McCully (1994) และ Goldsmith and Hildyard (1984) การศึกษาเพื่อนในกลุ่มนี้จัดได้ว่าเป็นการศึกษาที่ใช้แนวคิดนิเวศวิทยาการเมือง เพราะการศึกษามีลักษณะร่วมที่เน้นไปที่การวิเคราะห์เบื้องหลังที่มาของการสร้างเพื่อน โดยให้ความสำคัญกับบทบาทของธุรกิจอุตสาหกรรมเพื่อน การเคลื่อนไหวในวงการไฟฟ้าพลังน้ำที่ต้องการให้มีเพื่อนขนาดใหญ่ บทบาทขององค์กรการเงินระหว่างประเทศ และรัฐบาลในประเทศอุตสาหกรรมที่เข้าช่วยเหลือเป็นที่ปรึกษาและสนับสนุนทางการเงินให้เกิดการสร้างเพื่อนในประเทศกำลังพัฒนา นอกจากนี้ ยังเน้นไปที่การแสดงให้เห็นว่าการสร้างเพื่อนได้ก่อให้เกิดผลกระทบมหาดศาลต่อเศรษฐกิจ สังคม และการเปลี่ยนแปลงระบบนิเวศ โดยที่ชาวบ้านที่ได้รับผลกระทบ มักจะถูกบีบบังคับให้อพยพและต้องแบกภาระผลกระทบที่เกิดขึ้น รวมไปถึงปัญหาการละเมิดสิทธิมนุษยชน และปัญหาทางด้านความไม่ปลอดภัยของเพื่อน

ที่น่าสนใจก็คือ McCully (1996a) ได้ชี้ให้เห็นว่า การศึกษาเพื่อนจะต้องวิเคราะห์กระบวนการจัดทำรายงานการวิเคราะห์ผลกระทบสิ่งแวดล้อมด้วย เนื่องจากกระบวนการดังกล่าวเป็นเรื่องของธุรกิจวิชาการที่ถูกนำมาใช้ในการสร้างความชอบธรรมให้กับการสร้างเพื่อนในประเทศไทย

1.8 สรุปการศึกษาเรื่องเพื่อนในสังคมไทย

จากการทบทวนวรรณกรรมเรื่องเพื่อนทั้งหมด สามารถสรุปได้ว่า การศึกษาเรื่องเพื่อนในสังคมไทยมีการใช้แนวคิดที่หลากหลาย ในระยะแรกๆ จะเป็นการศึกษาที่ใช้ความรู้แบบวิทยาศาสตร์ที่ให้ความสำคัญกับผลกระทบทางสิ่งแวดล้อม ต่อมาได้มีการให้ความสำคัญกับผลกระทบทางสังคมและชุมชนมากขึ้น ซึ่งรวมถึงการใช้แนวคิดเศรษฐศาสตร์สวัสดิการ เมื่อความขัดแย้งเรื่องเพื่อนมีมากขึ้นก็ปรากฏว่าได้มีการนำเอาแนวคิดทางเศรษฐศาสตร์กระแสหลัก และแนวคิดเศรษฐศาสตร์นิเวศน์ มาศึกษาหาคำตอบ ซึ่งแนวคิดข้างต้นนี้ทำให้เห็นภาพอีกหลายด้านของเพื่อน ขณะเดียวกันก็มีกลุ่มที่มองเพื่อนในฐานะนโยบายสาธารณะที่บางท่านมีทัศนะว่า ต้องสนับสนุนให้มีการสร้างเพื่อนต่อไป

ขณะเดียวกัน ได้ปรากฏว่า การศึกษาเพื่อนที่มุ่งไปที่การให้ความสำคัญกับความขัดแย้ง มีการศึกษาที่รวมเอากลุ่มคนที่เกี่ยวข้องเข้าไปศึกษาด้วย โดยมีแนวคิดที่หลากหลาย ทั้งการวิเคราะห์ทัศนคติ การวิเคราะห์เชิงโครงสร้างในความสัมพันธ์ระหว่างประเทศ การวิเคราะห์โดยการวิเคราะห์วาทกรรม และการเคลื่อนไหวทางสังคม แต่การศึกษาเหล่านี้ยังขาดการวิเคราะห์

ความขัดแย้งในเชิงอุดมการณ์ และความสัมพันธ์เชิงอำนาจของกลุ่มต่างๆ ที่เกี่ยวข้องทั้งในด้านของผลประโยชน์ทางเศรษฐกิจและการเมืองซึ่งเป็นรากฐานของความขัดแย้ง จนทำให้การศึกษาความขัดแย้งเรื่องเขื่อนบางครั้งถูกอธิบายว่าเป็นเรื่องของการต่อสู้ทางวาทกรรมโดยการวิเคราะห์แค่ตัวบทที่เป็นเพียงแค่ฉากหน้าเท่านั้น ทำให้มองไม่เห็นเบื้องหลังที่มาของความขัดแย้งที่แท้จริง

ขณะที่การศึกษาประเภทล่าสุดที่ปรากฏขึ้นในสังคมไทยคือ การใช้แนวคิดนิเวศวิทยาการเมืองที่นอกจากชี้ให้เห็นผลกระทบของเขื่อนแล้วยังได้สะท้อนให้เห็นว่าผลกระทบที่เกิดขึ้นนั้นเป็นผลมาจากเศรษฐกิจการเมืองที่ใหญ่กว่า อย่างไรก็ตาม การศึกษาในกลุ่มนี้ ส่วนใหญ่เป็นการศึกษามหาภาคที่มองไม่เห็นบทบาทของกลุ่มต่างๆ โดยเฉพาะกลุ่มอำนาจท้องถิ่นที่นับวันมีบทบาทในความขัดแย้งเรื่องเขื่อนมากขึ้น ดังกรณีโครงการเขื่อนแก่งเสือเต้น

เพื่อเป็นการปิดข้อถ้อยของการศึกษาเรื่องเขื่อนในสังคมไทยดังที่กล่าวมาแล้วข้างต้น ผู้เขียนจึงนำเอาแนวคิดนิเวศวิทยาการเมืองเข้าศึกษาเรื่องเขื่อน ซึ่งแนวคิดนี้จะช่วยอธิบายความขัดแย้งเรื่องเขื่อนให้ชัดเจนเชื่อมโยงกันเป็นองค์รวม รวมทั้งจะทำให้มีช่องทางหรือแนวทางใหม่ๆ ในการศึกษาเพื่อทำความเข้าใจความขัดแย้งเรื่องเขื่อนในสังคมไทยรวมทั้งความขัดแย้งในการจัดการทรัพยากรอื่นๆ ที่นับวันจะมีความสลับซับซ้อนมากขึ้นทุกขณะ

2. แนวคิดนิเวศวิทยาการเมือง

กรอบแนวความคิดนิเวศวิทยาการเมือง (political ecology approach) ซึ่งผู้เขียนจะนำมาใช้ในการอธิบายความขัดแย้งเรื่องเขื่อนมีรากฐานความเป็นมาและองค์ประกอบสำคัญมีรายละเอียดดังต่อไปนี้

2.1 รากฐานความเป็นมาของกรอบแนวความคิดนิเวศวิทยาการเมือง

แนวความคิดนิเวศวิทยาการเมืองเป็นแนวคิดเชิงวิพากษ์ (critical approach) ในการศึกษาปัญหาสิ่งแวดล้อมที่ถือกำเนิดขึ้นในช่วงทศวรรษ 1980s มีจุดเริ่มต้นมาจากความรุนแรงของปัญหาสิ่งแวดล้อมที่มีมากขึ้น โดยเฉพาะในประเทศโลกที่สามที่มีการถกเถียงกันถึงสาเหตุของความเสื่อมโทรมของระบบนิเวศและสิ่งแวดล้อม และนักสังคมศาสตร์ได้เริ่มตระหนักมากขึ้นถึงความสัมพันธ์ระหว่างปัญหาสิ่งแวดล้อมและความสำคัญทางการเมือง นิเวศวิทยาการเมืองจึงเกิดขึ้นในฐานะที่เป็นกระบวนทัศน์ใหม่ ในการศึกษาความสัมพันธ์ระหว่างปัญหาสิ่งแวดล้อมกับพัฒนาการทางเศรษฐกิจและการเมือง (ชูศักดิ์ วิทยาภักดิ์, 2539)

รากฐานของกรอบแนวคิดนิเวศวิทยาการเมืองก็คือ การผนวกเอาข้อพิจารณาทางด้านเศรษฐศาสตร์การเมือง (political economy) ซึ่งเป็นแนวคิดวิพากษ์และชนชั้นรวมเข้ากับหลักการทางนิเวศวิทยา (ecology) ที่ยึดหลักระบบนิเวศหรือชีวนาลัย (biosphere) อาจกล่าวได้ว่านิเวศวิทยาการเมืองเป็นวิภาษวิธี (dialectic) ที่ปรับเปลี่ยนไปมาระหว่างสังคมมนุษย์กับธรรมชาติ และรวมถึงภายในชนชั้นและกลุ่มต่างๆ ในสังคม (Blaikie and Brookfield, 1987) ดังนั้น นัยของแนวการวิเคราะห์เชิงนิเวศวิทยาการเมืองนั้นก็เพื่อที่จะบอกว่าแนวการอธิบายปัญหาการเสื่อมโทรมของทรัพยากรและสิ่งแวดล้อมแบบเดิม ที่อธิบายว่าปัญหาสิ่งแวดล้อมมีสาเหตุมาจากการเพิ่มขึ้นของประชากร ความไร้เหตุผลเชิงเศรษฐกิจ การขาดแคลนเทคโนโลยี และการหวังผลทางเศรษฐกิจระยะสั้นนั้นไม่เพียงพอ แต่ต้องให้ความสำคัญต่อปฏิสัมพันธ์ระหว่างพลังของสังคมและการเมืองกับการเปลี่ยนแปลงสิ่งแวดล้อม (Nuemann, 1992) หรืออีกนัยหนึ่งก็คือ เป็นการแสวงหาสาเหตุทางสังคมในปฏิสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์กับธรรมชาติที่ทำให้เกิดความเสื่อมโทรมของสิ่งแวดล้อมขึ้น (Blaikie, 1985)

ตัวอย่างการมองปัญหาสิ่งแวดล้อมตามกรอบแนวคิดนิเวศวิทยาการเมือง ได้แก่ การมองปัญหาการเสื่อมโทรมของดินว่าเป็นปัญหาทางสังคม เนื่องจากกระบวนการที่บอกว่าดินเสื่อมโทรมนั้น เกี่ยวข้องกับการให้ความหมายทางสังคม (Blaikie and Brookfield, อ้างแล้ว) การมองว่า การพังทลายของดินในประเทศกำลังพัฒนาทั้งหลายเกี่ยวข้องกับบริบททางเศรษฐกิจการเมือง และการตกเป็นอาณานิคมของประเทศตะวันตก (Blaikie, อ้างแล้ว) เป็นต้น

ดังนั้น การนำเสนอกรอบแนวคิดนิเวศวิทยาการเมืองขึ้นมาในวงวิชาการ จึงเป็นการเปลี่ยนแนวการวิเคราะห์ปัญหาสิ่งแวดล้อมแบบเดิมๆ ไปสู่แนวการวิเคราะห์เชิงปฏิสัมพันธ์ (interactive approach) โดยแง่มุมของแนวการวิเคราะห์เชิงปฏิสัมพันธ์นั้น ไม่ได้มองไปที่ภูมิทัศน์ทางธรรมชาติหรือการเปลี่ยนแปลงทางกายภาพเท่านั้น แต่ได้เน้นไปที่เรื่องของความสัมพันธ์เชิงอำนาจของกลุ่มต่างๆ ในสังคม ปฏิสัมพันธ์ระหว่างโครงสร้างกับตัวบุคคล และกระบวนการเกิดขึ้นของการเปลี่ยนแปลงทางสิ่งแวดล้อม ที่หมายถึงวิถีทางการเปลี่ยนแปลงทางสิ่งแวดล้อม ได้ถูกหยิบยกขึ้นมาให้ความหมายหรือให้ความสำคัญ (Blaikie, 1995) ดังนั้น กรอบแนวคิดนิเวศวิทยาการเมืองจึงต้องรวมเอาตัวแสดงสำคัญ (actors) หรือกลุ่มผู้มีส่วนได้เสีย (stakeholders) เข้าไปวิเคราะห์ด้วย

Forsyth (1995) ได้เสนอว่าการมองปัญหาสิ่งแวดล้อมนั้นให้เน้นไปที่เรื่องของความสัมพันธ์เชิงอำนาจของกลุ่มต่างๆ ในสังคม โดยการวิเคราะห์ว่า "ใคร" เป็นผู้กำหนดว่าเกิดปัญหาสิ่งแวดล้อมขึ้นมา ส่วน Blaikie (1995) ได้ตั้งข้อสังเกตต่อการอธิบายปัญหาสิ่งแวดล้อมของ

นักวิทยาศาสตร์ว่า ต้องวิเคราะห์ตัวนักวิทยาศาสตร์ด้วยในฐานะที่เป็นปัจเจกหนึ่งจากแต่เดิมที่เคยเชื่อกันว่าวิทยาศาสตร์เป็นตัวแทนของสิ่งที่เรียกว่า การใช้ "ความจริง" มาพูดกับ "อำนาจ" ซึ่งคล้ายคลึงกับการเสนอของ ชูศักดิ์ วิทยาทัก (2539) ที่ให้นำนักพัฒนามาวิเคราะห์ด้วย เนื่องจากนักพัฒนาอาจเป็นทั้งตัวปัญหาเองเท่าๆ กับการเป็นผู้แก้ปัญหา ดังนั้นแล้วการศึกษาปัญหาสังคมและสิ่งแวดล้อม จึงต้องมองด้วยว่าผู้คนและกรอบการมองของคนเหล่านั้นเป็นอย่างไร โดยการพิจารณาถึงความหลากหลายของความคิดและการต่อสู้ทางความคิด การวิเคราะห์ปัญหาสิ่งแวดล้อมจึงต้องวิเคราะห์วาทกรรม (discourse) ด้วย เพื่อดูว่าปัญหาสิ่งแวดล้อมถูกสังคมกำหนดขึ้นได้อย่างไร

2.2 องค์ประกอบของกรอบแนวการวิเคราะห์เชิงนิเวศวิทยาการเมือง

Bryant (1992) ได้สำรวจองค์ความรู้เชิงนิเวศวิทยาการเมืองในโลกที่สาม โดยแบ่งองค์ประกอบหรือประเด็นการวิจัยตามกรอบแนวการวิเคราะห์เชิงนิเวศวิทยาการเมืองออกเป็น 3 องค์ประกอบหลักที่เชื่อมโยงกัน คือ ประการแรก แหล่งที่มาเชิงบริบทของการเปลี่ยนแปลงทางด้านสิ่งแวดล้อม ประการที่สอง ความขัดแย้งในการเข้าถึงทรัพยากร และประการที่สาม ผลสะท้อนทางการเมืองที่ตามมาจากการเปลี่ยนแปลงสิ่งแวดล้อม มีเนื้อหา ดังนี้

2.2.1 แหล่งที่มาเชิงบริบทของการเปลี่ยนแปลงทางด้านสิ่งแวดล้อม (contextual sources of environmental change)

องค์ประกอบในส่วนนี้ประกอบด้วย ประเด็นความสัมพันธ์ระหว่างนโยบายของรัฐ (state policy) ความสัมพันธ์ระหว่างรัฐ (interstate relation) และทุนนิยมโลก (global capitalism) การศึกษาในส่วนนี้ ก็เพื่อสะท้อนถึงผลกระทบที่ปรากฏมากขึ้นของพลังผลักดันจากรัฐและนานาชาติ ในด้านสิ่งแวดล้อมของโลกที่ระบบเศรษฐกิจและการเมืองต้องพึ่งพาอาศัยกัน

นโยบายรัฐนับว่ามีบทบาทหลักในปฏิสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์กับสิ่งแวดล้อมที่นอกจากกำหนดความสำคัญก่อนหลังและการปฏิบัติของรัฐบาลแล้ว ยังมีส่วนสำคัญในการกำหนดวาทกรรมทางสังคมเกี่ยวกับประเด็นปัญหาสิ่งแวดล้อม และมีส่วนสำคัญต่อความเข้าใจต่อปัญหาการเมืองของการเปลี่ยนแปลงสิ่งแวดล้อม ดังนั้น ที่มา เนื้อหา การปฏิบัติ และผลกระทบของนโยบายดังกล่าวจึงต้องนำมาวิเคราะห์อย่างละเอียด เนื่องจากนโยบายรัฐไม่ได้เกิดขึ้นมาจากสูญญากาศทางเศรษฐกิจและการเมือง แต่เป็นผลมาจากการต่อสู้ช่วงชิงกันระหว่างกลุ่มคนต่างๆ

ที่ต้องการกำหนดนโยบายของรัฐ ได้แก่ บริษัทเอกชน องค์กรเอกชน องค์กรระหว่างประเทศ และรัฐบาลต่างชาติ สิ่งที่น่าจะนำมาวิเคราะห์ก็คือ แรงกดดันที่มีต่อผู้กำหนดนโยบาย (policy makers) เพื่อทำความเข้าใจถึงผลที่ออกมาจากนโยบาย หรือพิจารณาว่านโยบายก่อนหน้านี้มีผลต่อการเปลี่ยนแปลงสิ่งแวดล้อมอย่างไร และการเปลี่ยนแปลงดังกล่าวส่งผลสะท้อนกลับไปยังกระบวนการตัดสินใจอย่างไร

ในการพิจารณานโยบายของรัฐนั้น Watt (1989 อ้างใน Bryant, อ้างแล้ว) ได้เสนอโดยเปรียบรัฐว่าเป็นเสมือนโรงละครที่ทรัพยากร กรรมสิทธิ์ และอำนาจหน้าที่ต่างๆ มาประชันแข่งขันกัน กระบวนการกำหนดนโยบายของรัฐ จึงรวมเอาความขัดแย้งทางสังคมและการต่อสู้ช่วงชิงกันไว้ ตลอดไปจนถึงผลประโยชน์ของรัฐเอง นโยบายสาธารณะที่ออกมาจึงเปรียบเสมือนผลแพ้ชนะของการต่อสู้ดังกล่าว การพิจารณานโยบายของรัฐยังต้องไม่แยกออกมาโดดๆ แต่ต้องพยายามเชื่อมโยงกับนโยบายอื่นๆ ด้วย

สำหรับความสัมพันธ์ระหว่างรัฐ จะต้องพิจารณาความสัมพันธ์ระหว่างตะวันออก-ตะวันตก (East-West approachment) ซึ่งเป็นสาเหตุของการเปลี่ยนแปลงสิ่งแวดล้อม โดยพิจารณาทั้งความสัมพันธ์ที่เป็นความรุนแรง เช่น สงคราม และความสัมพันธ์ในทางสันติ (peaceful interaction) ที่เป็นการช่วยเหลือระหว่างรัฐ เช่น การให้เงินช่วยเหลือในการจัดการต้นน้ำ เป็นต้น ซึ่งงานวิจัยต่างๆ ทำให้เกิดคำถามว่าอิทธิพลของการช่วยเหลือนั้นมีผลกระทบต่อธรรมชาติและวิถีทางการพัฒนาของประเทศ ที่ได้รับความช่วยเหลืออย่างไร และในยุคที่เกิดการตระหนักถึงสิ่งแวดล้อมในโลกที่หนึ่งและโลกที่สองเพิ่มมากขึ้นนี้ ความร่วมมือด้านสังคมและสิ่งแวดล้อมควรจะเป็นเช่นไร

ขณะเดียวกันทั้งรัฐและรัฐบาลต่างชาตก็มักจะตกอยู่ภายใต้บริบทของทุนนิยมโลก และปรากฏอยู่ในรูปของบรรษัทข้ามชาติ (Transnational Corporations-TNCs) ที่มีอิทธิพลต่อการเปลี่ยนแปลงสิ่งแวดล้อมอย่างมหาศาล โดยที่บรรษัทข้ามชาติไม่อาจแยกออกจากสังคมที่เข้าไปปฏิบัติการอยู่ การพิจารณาและทำความเข้าใจว่าบรรษัทข้ามชาติมีผลต่อการเปลี่ยนแปลงสิ่งแวดล้อมอย่างไร จึงเท่ากับเป็นการทำความเข้าใจบริบททางเศรษฐกิจ-การเมืองของการกระทำทั้งในสวนประเทศที่มาจากบรรษัทข้ามชาติ (home country) และประเทศที่บรรษัทข้ามชาติเข้าไปดำเนินการ (host country) การวิเคราะห์ในส่วนนี้อาจเริ่มจากการวิเคราะห์บรรษัทข้ามชาติไปสู่บริบททางเศรษฐกิจที่กว้างขึ้นแล้วสรุปลงที่สิ่งที่บรรษัทข้ามชาติดำเนินกิจการอยู่

2.2.2 ความขัดแย้งในการเข้าถึงทรัพยากร (conflict over access)

ในส่วนนี้เป็นการศึกษาความสัมพันธ์ระหว่างสิทธิการเข้าถึงทรัพยากร (access rights) การต่อสู้ในท้องถิ่น (local struggles) และการเปลี่ยนแปลงระบบนิเวศ (ecological transformation) ซึ่งจะให้ความสำคัญกับข้อจำกัดและโอกาสที่ชาวนาและประชาชนผู้ด้อยโอกาสอื่นๆ ในสังคมที่ต่อสู้เพื่อปกป้องสิ่งแวดล้อมที่วิถีชีวิตของพวกเขาจะต้องพึ่งพิง ทั้งนี้เพื่อให้เข้าใจความขัดแย้งในการเข้าถึงหรือสิทธิ ทั้งในแง่พัฒนาการทางประวัติศาสตร์และในปัจจุบัน การวิเคราะห์ในส่วนนี้ Bryant (อ้างแล้ว) ได้เสนอว่าจะต้องวิเคราะห์ในเชิงประวัติศาสตร์เพื่อช่วยให้ตระหนักถึงความขัดแย้งในการเข้าถึงทรัพยากรซึ่งเป็นรากฐานของการพัฒนาสังคมของมนุษย์ที่ก่อร่างสร้างตัวจากปัจจัยทางการเมือง สังคม และระบบนิเวศ

ได้มีงานศึกษาจำนวนหนึ่งพัฒนามุมมองทางด้านประวัติศาสตร์ เพื่อศึกษาความต่อเนื่องและการดำรงอยู่ในปัจจุบันของการต่อสู้ในท้องถิ่นเปรียบเทียบกับ การต่อสู้ในยุคอาณานิคมและยุคหลังอาณานิคม (Peluso, 1988; Watt, 1983 อ้างใน Bryant, อ้างแล้ว) แม้ว่าพื้นที่ทำการศึกษามีความแตกต่างกัน ทั้งทางเศรษฐกิจ-การเมืองและระบบนิเวศ แต่ผลการศึกษามักชี้ให้เห็นการเปลี่ยนแปลงครั้งใหญ่ที่เกิดจากการกระทำของเจ้าอาณานิคม และความเป็นปรปักษ์ระหว่างรัฐกับชาวนาในการควบคุมและมีอำนาจเหนือทรัพยากร และเป็นภาพที่ปรากฏให้เห็นมาถึงปัจจุบันและเกิดขึ้นกระจายอยู่ทั่วไป

ความขัดแย้งระหว่างชาวนากับรัฐและชนชั้นนำทางเศรษฐกิจ ไม่เพียงแต่เป็นเรื่องของที่ดินเท่านั้น แต่ยังรวมถึงการต่อสู้กันเพื่อมีอำนาจครอบครองทรัพยากรอื่นๆ ด้วย เช่น สัตว์ป่า พืชพรรณ สภาพของดิน และแหล่งน้ำ ส่วนหนึ่งของความสลับซับซ้อนของความขัดแย้งในการเข้าถึงทรัพยากรก็เนื่องมาจากระบบกรรมสิทธิ์ (tenurial system) และสถาบันที่ควบคุมการเข้าถึงและการใช้ทรัพยากร (institutions to regulating access, control and use of environmental resources) ที่มีสิทธิที่หลากหลายซ้อนทับกัน ประกอบด้วยกรรมสิทธิ์ทั้งที่เป็นทางการและไม่เป็นทางการ ทำให้เกิดโครงข่าย (web) ที่แยกกันไม่ออก ดังนั้น แนวความคิดที่สำคัญของนิเวศวิทยาการเมืองอีกประการก็คือ แนวคิดเกี่ยวกับระบบกรรมสิทธิ์ (property right regimes) เนื่องจากปัญหาสิ่งแวดล้อมเป็นความขัดแย้งในการอ้างสิทธิเพื่อประโยชน์ของแต่ละฝ่าย (Bromley, 1991) การทำความเข้าใจในเรื่องของระบบกรรมสิทธิ์ที่หลากหลายซับซ้อนจึงเป็นสิ่งสำคัญสำหรับนิเวศวิทยาการเมือง

ระบบกรรมสิทธิ์ตามแนวคิดนิเวศวิทยาการเมืองนั้นหมายถึงโครงสร้างของสิทธิและหน้าที่ที่แสดงให้เห็นถึงความสัมพันธ์ระหว่างบุคคลกับผู้อื่นในเรื่องที่เกี่ยวกับทรัพยากร ความสัมพันธ์ในเรื่องกรรมสิทธิ์นี้ คนกลุ่มหนึ่งจะได้รับการคุ้มครองสิทธิก็ต่อเมื่อผู้อื่นมีหน้าที่ให้ความเคารพสิทธินั้น ที่สำคัญก็คือ กรรมสิทธิ์ไม่ใช่สิ่งของอย่างเช่น ที่ดิน แต่หมายถึงสิทธิในผลประโยชน์ซึ่งได้มาจากหน้าที่ของผู้อื่นที่เคารพต่อเงื่อนไขที่ปกป้องผลประโยชน์นั้น (Bromley and Cernea, 1989) อีกนัยหนึ่ง การมีกรรมสิทธิ์ จึงหมายถึงการมีอำนาจควบคุมประโยชน์ที่เกิดจากทรัพยากรนั้น (Bromley, อ้างแล้ว)

เป็นที่ปรากฏชัดว่า นโยบายของรัฐในการจัดการทรัพยากรที่ผ่านมายอมรับระบบกรรมสิทธิ์เพียงสองแบบคือ กรรมสิทธิ์เอกชน (private property) และกรรมสิทธิ์ของรัฐ (state property) (สุธาวัลย์ เสถียรไทย, 2539) โดยมีพื้นฐานจากแนวความคิดของ Malthus ที่มองปัญหาประชากร (population problem) ว่าเติบโตในเชิงเรขาคณิต Hardin (1968) ซึ่งถือว่าเป็น neo-Malthusian ได้นำเสนอปัญหาประชากรว่าเป็นการเล่นเกมที่ไม่มีวันชนะได้ สิ่งที่ Hardin เสนอก็คือ ปัญหาประชากรมากเกินไป (overpopulation) ได้ก่อให้เกิดปัญหามลภาวะกับสิ่งแวดล้อมขึ้น ประเด็นหลักของ Hardin ก็คือมองว่าคนจะถือประโยชน์ส่วนตนเป็นที่ตั้งเสมอ ซึ่งนำไปสู่การคิดว่าทรัพยากรและสิ่งแวดล้อมเป็นกรรมสิทธิ์แบบส่วนรวม (the commons) และจะต้องตกอยู่ในสภาพเสื่อมโทรมอย่างหลีกเลี่ยงไม่ได้ โดยอุปมาอุปมัยเรื่องทุ่งหญ้ากับคนเลี้ยงสัตว์ขึ้น และสรุปว่า เสรีภาพในการใช้ทรัพยากรส่วนรมนำมาซึ่งความหายนะของทุกคน เพื่อแก้ปัญหาโศกนาฏกรรมของทรัพยากรส่วนรวม (the tragedy of the commons) Hardin เสนอว่าการจัดการทางสังคมซึ่งเป็นการใช้มาตรการบังคับ (coercing) เป็นสิ่งจำเป็น แต่ควรเป็นลักษณะที่ทุกคนเห็นพ้องต้องกัน เช่น มาตรการทางกฎหมายและภาษี เป็นต้น Hardin ได้เสนอทางเลือกว่า ควรกำหนดระบบกรรมสิทธิ์เอกชนหรือส่วนบุคคลและระบบการออกกฎหมายบังคับเพราะเห็นว่ายังไม่มียุทธวิธีที่ดีกว่า

การเสนอของ Hardin เรื่องโศกนาฏกรรมของทรัพยากรส่วนรวมได้ถูกตั้งข้อสงสัยจากหลายคนว่า ในความเป็นจริงแล้วโศกนาฏกรรมดังกล่าวเป็นผลมาจากการที่ทรัพยากรตกอยู่ในสถานภาพที่เปิดเสรี (open access) มากกว่าที่จะเกิดจากการที่ทรัพยากรถูกนำมาใช้ร่วมกัน (Wade, 1988; Ostrom, 1991; Bromley, 1992; Quiggin, 1993; Feeny et al., 1995 ในสุธาวัลย์ เสถียรไทย, อ้างแล้ว) Bromley ได้โต้แย้ง Hardin ว่า ไม่มีคำว่า "ทรัพยากรกรรมสิทธิ์ส่วนรวม" (common property Resources) ตามที่ Hardin ใช้แต่อย่างใด และเพื่อป้องกันความสับสนที่เกิดขึ้นที่มักมีการนำปัญหาที่เกิดขึ้นกับทรัพยากรที่ตกในสภาพเปิดเสรีมาอธิบายว่า เป็น

ความล้มเหลวของระบบกรรมสิทธิ์ส่วนรวม จึงได้มีการแยกแยะระหว่างทรัพยากรกับรูปแบบกรรมสิทธิ์ออกจากกันโดยการนิยามทรัพยากร (หรือกลุ่มทรัพยากร) ที่ใช้ร่วมกันว่าเป็น "กลุ่มทรัพยากรที่ใช้ร่วมกัน" (common-pool resources-CPR) และเรียกรูปแบบกรรมสิทธิ์ส่วนรวมที่มีอยู่ว่า ระบบการจัดการทรัพยากรแบบ "กรรมสิทธิ์ร่วม" (common property) หรือ "กรรมสิทธิ์ส่วนรวม" (communal property) นั้นเอง (Bromley, 1991; Ostrom, 1986 อ้างใน Feeny, et al., 1995)

ได้มีการแบ่งทรัพยากรตามคุณสมบัติที่ใช้ร่วมกันออกเป็น 2 ประการด้วยกันคือ

ประการแรก การกีดกันหรือการควบคุมการเข้าถึงทรัพยากร (excludability or control of access) ได้แก่ ธรรมชาติทางกายภาพของทรัพยากรซึ่งจะควบคุมการเข้าถึงได้โดยศักยภาพของผู้ใช้ทรัพยากรซึ่งเป็นทรัพยากรที่มีการเคลื่อนที่ได้ เช่น ปลา สัตว์ป่า น้ำใต้ดิน ที่มักมีปัญหาควบคุมการเข้าถึงเหมือนกันกับภูเขา ป่าไม้ และที่ดิน สำหรับแหล่งน้ำขนาดใหญ่ ชั้นบรรยากาศโลก และคลื่นความถี่วิทยุ การกีดกันนั้นยิ่งยากกว่า

ประการที่สอง ทรัพยากรที่ใช้ร่วมกันนั้น การใช้ทรัพยากรของคนหนึ่งจะเป็นการลดโอกาส (subtract ability) การใช้ทรัพยากรของผู้อื่น การลดโอกาสนั้นก็คือแหล่งที่มาของความแตกต่างระหว่างปัจเจกบุคคลกับเหตุผลของส่วนรวมนั่นเอง (Feeny, et al., อ้างแล้ว)

ในการวิเคราะห์เพื่อให้เข้าใจถึงที่มาของปัญหาความขัดแย้งในการเข้าถึงทรัพยากร Vandergest (1996) เสนอว่าจำเป็นต้องวิเคราะห์แผนที่ (mapping) และการกำหนดอาณาเขต (territorialization) เนื่องจากการจัดการทรัพยากรและสิ่งแวดล้อม แผนที่ได้เข้ามามีบทบาทในฐานะเป็นเครื่องมือในการสื่อสารเรื่องสิทธิบนพื้นที่ซึ่งเป็นการสื่อสารโดยใช้รูปแบบการเขียน เช่น การแสดงให้เห็นถึงกรรมสิทธิ์ในที่ดิน (Harley, 1989) การกำหนดเขตป่าอนุรักษ์โดยแผนที่ทำพระราชกฤษฎีกา เป็นต้น Vandergest and Peluso (1995) ยังเสนอว่า แผนที่ที่มีบทบาทสำคัญเป็นอย่างมากในการเป็นเครื่องมือของรัฐในการกำหนดอาณาเขตและสิทธิ เพื่อให้มีการปฏิบัติตามกฎระเบียบเกี่ยวกับการครอบครองพื้นที่ ส่วนการกำหนดอาณาเขตซึ่งหมายถึงการยึดครองพื้นที่ การกำหนดอาณาเขต และการควบคุมนั้น ก็เพื่อต้องการควบคุมคน พื้นที่ทรัพยากรธรรมชาติ และควบคุมความสัมพันธ์ระหว่างผู้คนกับทรัพยากรในพื้นที่นั้นๆ ด้วยการกำหนดกิจกรรมบางอย่างลงไปหรือการห้ามกิจกรรมบางอย่างในพื้นที่นั้นๆ นั่นก็คือ การกำหนดสิทธิที่จะเข้าถึงทรัพยากร ตลอดจนการสื่อสารในเรื่องของพรมแดน เช่น การออกเอกสารสิทธิ เป็นต้น ดังนั้น การกำหนดอาณาเขต จึงถือได้ว่าเป็นส่วนหนึ่งของความสัมพันธ์ในเชิงกรรมสิทธิ์ ในพื้นที่หนึ่งๆ ที่เกี่ยวข้องกับกิจกรรมสำคัญ 2 ประการคือ การสื่อสารให้คนเข้าใจใน

เรื่องสิทธิในพื้นที่และการบังคับใช้สิทธิให้คนยอมรับ (Vandergaest, อ้างแล้ว) ซึ่งที่ผ่านมารัฐมักใช้กระบวนการควบคุมพื้นที่ (internal territorialization) เพื่อควบคุมทรัพยากรและควบคุมคน มีการแบ่งพื้นที่เป็นเขตเพื่อกำหนดวิธีการใช้ทรัพยากร การกำหนดการตั้งถิ่นฐาน การสร้างกฎระเบียบว่าพื้นที่นั้นจะใช้เพื่ออะไร ใครมีสิทธิที่จะอยู่หรือใช้ และอาจกำหนดหน่วยงานในการควบคุมดูแลอีกด้วย (Vandergaest and Peluso, อ้างแล้ว)

สำหรับความขัดแย้งเรื่องการสร้างเขื่อน ผู้เขียนเห็นว่า มีรากฐานมาจากความขัดแย้งในการเข้าถึงทรัพยากรซึ่งมีระบบกรรมสิทธิ์ซ้อนทับกันอยู่เช่นกันไม่ว่าจะเป็นเรื่องของที่ดิน แหล่งน้ำ พรรณพืช พันธุ์สัตว์น้ำ พันธุ์สัตว์ป่า และระบบนิเวศเอง ซึ่งเป็นทรัพยากรที่มีรูปแบบการจัดการภายใต้ระบบกรรมสิทธิ์ร่วมที่ชาวบ้านใช้ร่วมกัน แต่การสร้างเขื่อนขนาดใหญ่ของรัฐได้มีการแย่งสิทธิจากชาวบ้านไปให้คนอีกกลุ่มหนึ่ง เช่น การแย่งสิทธิการใช้แม่น้ำจากที่ชาวบ้านใช้เพื่อการจับปลา เปลี่ยนเป็นการใช้แม่น้ำเพื่อผลิตไฟฟ้าราคาถูกป้อนธุรกิจอุตสาหกรรมแทน ทำให้เกิดการต่อต้านการสร้างเขื่อนของชาวบ้านขึ้น ดังนั้น ความขัดแย้งในการสร้างเขื่อน จึงเป็นปัญหาในเรื่องสิทธิการเข้าถึงทรัพยากรระหว่างชาวบ้านกับรัฐและภาคธุรกิจอุตสาหกรรมนั่นเอง

ความขัดแย้งในการเข้าถึงทรัพยากรนับว่าเป็นพลังสำคัญที่มักก่อให้เกิดความแตกแยกในสังคม โดยส่วนใหญ่จะเกิดขึ้นระหว่างชาวนากับชนชั้นนำทางการเมืองและเศรษฐกิจ แต่ขณะเดียวกันความขัดแย้งก็นำไปสู่การพัฒนาขบวนการเคลื่อนไหวทางสิ่งแวดล้อมซึ่งเป็นยุทธวิธีที่สำคัญของประชาชน คนชายขอบ และผู้ไร้อำนาจ เพื่อปกป้องสิ่งแวดล้อม ซึ่งเป็นรากฐานของวิถีชีวิตของพวกเขา ดังกรณีการเคลื่อนไหวเพื่อคัดค้านการสร้างเขื่อนของชาวนา และชาวประมงพื้นบ้าน เป็นต้น

2.2.3 ผลสะท้อนทางการเมืองที่ตามมาจากการเปลี่ยนแปลงสิ่งแวดล้อม (political ramifications of environmental change)

ในส่วนนี้เป็นการเน้นให้เห็นถึงประเด็นผลกระทบทางเศรษฐกิจและสังคมที่เกิดขึ้นอย่างไม่เสมอภาค และกระบวนการทางการเมืองที่ตามมา ทั้งนี้ต้องตระหนักว่าไม่ได้หมายถึง การมองตามทัศนะของแนวความคิดสิ่งแวดล้อมเป็นตัวกำหนด (environmental determinism) แต่เป็นการมองในลักษณะของความสัมพันธ์แบบตอบโต้ระหว่างสังคมและสิ่งแวดล้อมซึ่งอยู่ใน 2 องค์ประกอบแรก โดยมีคำถามที่สำคัญ 2 ประเด็นคือ คำถามที่ว่าผู้ด้อยโอกาสในสังคมต้องแบกรับหรือต้นทุนของการเปลี่ยนแปลงสิ่งแวดล้อมมากน้อยขนาดไหน? และคำถามว่า ภายใต้

สภาวะเช่นใดที่การได้รับผลกระทบจากการเปลี่ยนแปลงสิ่งแวดล้อมที่ไม่เสมอภาคกันนั้น ได้ส่งผลกระทบต่อกระบวนการเปลี่ยนแปลงทางการเมืองอย่างไร?

แนวความคิดที่สำคัญในส่วนนี้ก็คือ แนวความคิดเรื่องความเป็นชายขอบ (marginality) ไม่ว่าจะเป็นส่วนหนึ่งของทรัพยากรเองหรือผู้ที่ใช้ทรัพยากรนั้นๆ ซึ่งมักจะนำไปสู่กระบวนการของวงจรอุบาทว์ (downward spiral) การศึกษาผลสะท้อนทางการเมืองที่ตามมาจากการเปลี่ยนแปลงทางด้านสิ่งแวดล้อมจึงควรมุ่งไปที่ประเด็นต่างๆ คือ ผู้ไร้อำนาจที่ต้องตกอยู่ในวงจรอุบาทว์ของความเสื่อมโทรมทางสิ่งแวดล้อมและความยากจนว่ามีวิธีการรวมตัวกันต่อต้านหรือประท้วงรัฐและชนชั้นนำทางเศรษฐกิจจากการที่พวกเขาต้องสูญเสียทรัพยากรที่ตนเองต้องพึ่งพิงอย่างไร การเคลื่อนไหวทางสิ่งแวดล้อมทั้งในระดับท้องถิ่น ภูมิภาค และระดับชาติมีผลต่อกระบวนการทางการเมืองอย่างไร การเคลื่อนไหวต่อต้านและประท้วงในรูปแบบต่างๆ ก่อให้เกิดผลกระทบต่อกลุ่มสถานการณ์เดิมอย่างไร และกลุ่มผู้มีอำนาจมีวิธีจัดการกับการต่อต้านนี้อย่างไร

ในการศึกษาการเคลื่อนไหวของผู้ไร้อำนาจในประเด็นปัญหาสิ่งแวดล้อมที่มีลักษณะเป็นประเด็นสาธารณะยังจำเป็นต้องอธิบายการกลายเป็นประเด็นสาธารณะของปัญหาสิ่งแวดล้อมด้วยการเชื่อมโยงเข้ากับการเคลื่อนไหวของขบวนการสิ่งแวดล้อมที่เกิดขึ้น โดยวิเคราะห์การเปลี่ยนแปลงทัศนะของชนชั้นนำเกี่ยวกับธรรมชาติ (elite views of nature) ด้วย ประเด็นนี้ Stott (1991) ได้แสดงให้เห็นว่าชนชั้นนำได้เกิดการเปลี่ยนแปลงแนวความคิดเรื่องจักรวาลวิทยาของอำนาจ (cosmology of power) เกี่ยวกับป่าที่แต่เดิมไม่ถูกรวมอยู่ในอารยธรรม "เมือง" แต่ต่อมาได้มีการรวมเอาป่าเข้าเป็นส่วนหนึ่งของเมืองด้วยโดยมองว่า "ป่า" เป็น "ธรรมชาติ" ไม่ใช่ความเป็น "ป่าเถื่อน" อีกต่อไป และ Hirsch, ed. (1996) ได้เสนอการวิเคราะห์ขบวนการสิ่งแวดล้อมในประเทศไทยโดยให้ความสำคัญกับการวิเคราะห์ชนชั้นกลาง กลุ่มคนในสังคมชายขอบ และพลวัตทางการเมืองที่เกิดจากแบบแผนการพัฒนาประเทศในปัจจุบัน โดยมีประเด็นต่างๆ ที่ควรพิจารณาคือ บทบาทของนักธุรกิจกับสิ่งแวดล้อมที่ต้องแยกให้ออกระหว่างพวกที่มีเจตนาดีต่อสิ่งแวดล้อม (altruism) กับพวกที่มีผลประโยชน์แอบแฝง (conspiracy) การที่ชนชั้นกลางได้กลายเป็นพลังที่ทำให้เกิดสังคมประชา (civil society) การที่คนชายขอบถูกรวมเข้ากับสังคมใหญ่ซึ่งเป็นผลมาจากกระบวนการพัฒนาในอดีต กระบวนการพัฒนาประชาธิปไตยที่องค์กรพัฒนาเอกชน องค์กรระดับรากหญ้า ชาวนา และชนชั้นแรงงาน เข้ามีส่วนร่วมในกระบวนการทางการเมืองเรื่องสิ่งแวดล้อมมากขึ้น การกระจายอำนาจที่มุ่งเน้นการมีส่วนร่วมในการจัดการทรัพยากรของชุมชน รวมไปถึงการที่เรื่องสิ่งแวดล้อมได้กลายเป็นสถาบันมากขึ้น (institutionalized) เช่น การเกิดขึ้นของหน่วยงานและกฎหมายสิ่งแวดล้อม เป็นต้น

2.2.4 แนวการวิเคราะห์ข้อมูลตามกรอบแนวคิดนิเวศวิทยาการเมือง

จากการทบทวนวรรณกรรมพบว่า ได้มีการนำเสนอกรอบการวิเคราะห์ตามแนวคิดนิเวศวิทยาการเมืองสรุปได้ดังนี้ คือ Bryant (1992) ได้เสนอว่า ต้องศึกษาถึงพลวัตทางประวัติศาสตร์ของความขัดแย้งจนถึงปัจจุบัน (historical and contemporary dynamics) ขณะที่ Nuemann (1992) ได้เสนอวิธีการวิเคราะห์ตามกรอบแนวคิดเชิงนิเวศวิทยาการเมืองดังนี้

(1) การวิเคราะห์ในเชิงประวัติศาสตร์ (historical analysis) เพื่อทำความเข้าใจกับพัฒนาการของความสัมพันธ์ทางสังคมและผลสะท้อนที่ตามมาจากการทำลายสิ่งแวดล้อม

(2) ใช้วิธีการวิเคราะห์จากล่างขึ้นบน (bottom-up approach) โดยศึกษาที่ชาวบ้านในพื้นที่แล้วเชื่อมโยงไปสู่โครงสร้างทางเศรษฐกิจ-การเมืองที่ใหญ่กว่า

(3) การอธิบายอย่างเชื่อมโยงกัน (chain of explanation) ใน 3 ระดับด้วยกันคือ ในระดับภาค (regional scale) ระดับชาติ (nation scale) และระดับโลก (world scale)

ขณะที่ Moore (1993) ได้ชี้ให้เห็นว่า การศึกษาทางนิเวศวิทยาการเมืองมักจะอยู่ในกรอบของระดับมหภาค (macro structural framework) เป็นส่วนใหญ่ Moore จึงได้เสนอแนวการวิเคราะห์เพิ่มเติมใน 2 ประเด็นด้วยกันคือ

(1) เน้นการเมืองระดับจุลภาคของชาวบ้าน (micro politics) โดยพิจารณาการต่อสู้ของชาวบ้านเพื่อสิทธิในทรัพยากร

(2) เน้นการต่อสู้แข่งขันในเชิงสัญลักษณ์ (symbolic contestation) ซึ่ง Moore ระบุว่าถ้าใช้วิธีการมองแบบ Gramscian ก็คือ การมองเวทีการต่อสู้ทั้งในเชิงนามธรรม (symbolically) และรูปธรรม (materially contesting terrain) อุดมการณ์ก็จะเป็นตัวกำหนดกลุ่มคนและเวทีการแข่งขัน การนำแนวความคิดของ Gramsci มาใช้ในการศึกษาความขัดแย้งในการเข้าถึงทรัพยากร ยังจะทำให้เห็นว่าการต่อสู้ช่วงชิงทรัพยากรนั้นในเวลาเดียวกันก็เป็นการต่อสู้ทางความหมายทางวัฒนธรรมด้วย

2.2.5 ข้ออ่อนของกรอบแนวคิดนิเวศวิทยาการเมืองและแนวคิดเพิ่มเติม

จากการทบทวนกรอบแนวคิดนิเวศวิทยาการเมืองดังกล่าวข้างต้น ผู้เขียนเห็นว่ากรอบแนวคิดที่มีการเสนอมานั้นยังมีข้ออ่อนบางประการ ผู้เขียนจึงเห็นว่าควรที่จะแก้ไขโดยเพิ่มแนวคิดอื่นเข้าไปเพื่อให้สอดคล้องกับสังคมไทยมากขึ้น มีรายละเอียดของประเด็นต่างๆ ดังนี้

ประเด็นแรก ในส่วนของแหล่งที่มาเชิงบริบทของการเปลี่ยนแปลงทางด้านสิ่งแวดล้อม (contextual sources of environmental change) ผู้เขียนเห็นว่า "รัฐ" ไม่ได้มีความหมายว่าเป็น "รัฐบาล" หรือ "อำนาจรัฐส่วนกลาง" เท่านั้น แต่ยังมี "ตัวแทนของรัฐ" ที่ใช้อำนาจรัฐในท้องถิ่นด้วย ดังนั้น การพิจารณานโยบายรัฐที่เป็นที่มาของการเปลี่ยนแปลงสิ่งแวดล้อมในประเทศไทย ผู้เขียนจึงเห็นว่าจะต้องพิจารณาและทำความเข้าใจกลุ่มชนอำนาจ (power bloc) และกลุ่มอำนาจท้องถิ่น (local powers)¹ ตามที่ เทอร์ตัน (2533) อธิบายว่า กลุ่มชนอำนาจมีองค์ประกอบทั้งที่เป็นชนชั้นและไม่เป็นชนชั้น ได้แก่ ชนชั้นกรรมกรพี ชำราชากรทหารระดับสูง ชำราชากรระดับสูงอื่นๆ ราชวงศ์ ตลอดจนกลุ่มคนที่สะสมความมั่งคั่งด้วยวิถีทางที่ไม่ใช่แบบทุนนิยม รวมทั้งกลุ่มสนับสนุนระดับท้องถิ่น

ส่วนกลุ่มอำนาจท้องถิ่น เทอร์ตัน อธิบายว่า มีลักษณะลูกผสมระหว่างองค์ประกอบที่เป็นชนชั้นและไม่เป็นชนชั้นเช่นกัน และดำรงอยู่ภายในหมู่บ้าน ตำบล อำเภอ ในเมือง และอยู่ทั้งในภาคเกษตร ระบบราชการ และภาคธุรกิจ ในแง่หนึ่งกลุ่มอำนาจท้องถิ่นเหล่านี้เป็นตัวแทนการใช้อำนาจรัฐ แต่ก็ไม่ใช่เครื่องเคราของรัฐด้วย ฉะนั้น กลุ่มอำนาจท้องถิ่นจึงเป็นภาครัฐที่ไม่ใช่จะเป็นเอกชนก็ไม่เชิง

นอกจากนั้น ยังอาจจะพิจารณาความสัมพันธ์ทางอำนาจภายในสังคมโดยใช้แนวคิดเรื่องกลุ่มอุปถัมภ์ (entourage) ตามที่ ม.ร.ว. อคิน ระพีพัฒน์ เสนอ (อ้างในชยันต์ วรรณะภุติ, 2537) ซึ่งชยันต์ตีความว่า กลุ่มอุปถัมภ์แตกต่างไปจากกลุ่มที่เกิดจากการรวมตัวของคนในแวนอนที่มีฐานมาจากคนจำพวกเดียวกัน และมีผลประโยชน์หรืออุดมคติร่วมกัน กลุ่มอุปถัมภ์ไม่ใช่ความสัมพันธ์ทางชนชั้นที่ขัดแย้งกัน แต่มีผลประโยชน์ร่วมกัน ในขณะที่กลุ่มแวนอน หมายถึงกลุ่มผลประโยชน์มากกว่าชนชั้น (Class) เป็นกลุ่มคนจำพวกเดียวกันที่มีผลประโยชน์ร่วมกันและอาจจะขัดแย้งกับกลุ่มแวนอนกลุ่มอื่นที่มีผลประโยชน์หรืออุดมคติต่างกัน

ชยันต์เสนอว่า การนำเอาแนวคิดเกี่ยวกับกลุ่มอุปถัมภ์มาใช้ในการวิเคราะห์สามารถที่จะชี้ให้เห็นว่า แต่ละกลุ่มมีองค์ประกอบอะไร มีผลประโยชน์อย่างไร และมีวิธีการขยาย "เวที" ของกลุ่มอย่างไร ซึ่งจะทำให้เข้าใจลักษณะของความสัมพันธ์และการเปลี่ยนแปลงอย่างชัดเจนขึ้น ซึ่งรวมไปถึงเรื่องของการใช้ทรัพยากรหรือการช่วงชิงพื้นที่ของ "เวที" ทางการเมืองด้วย

ที่สำคัญอีกประการก็คือ ในการอธิบายความสัมพันธ์ของกลุ่มภายในสังคมนั้น จะต้องวิเคราะห์ความสัมพันธ์ทางอำนาจและการเมืองไทย โดยนำแนวทางของศาสตราจารย์นิธิ

¹ กลุ่มอำนาจท้องถิ่นในที่นี้มีความหมายเดียวกับบรรดาอำนาจท้องถิ่นที่ใช้ ใน อนุสัญญา ภูเก็ต บก. (2533) หรือกลุ่มชนอำนาจระดับท้องถิ่นที่นักสังคมศาสตร์บางท่านใช้กัน

เอียวศรีวงศ์ (2535) ที่เสนอให้เข้าใจถึงปัญหาโดยการเข้าใจคำไทยสองคำคือ “อิทธิพล” และ “อำนาจ” ซึ่งผาสุก พงษ์ไพจิตร (2543) ได้สรุปคำอธิบายของศาสตราจารย์นิธิว่า อำนาจที่ถูกต้องตามกฎหมายหรือประเพณีรับรอง คนไทยเรียกว่า “อำนาจ” และมักจะโยงกับอำนาจที่มาจากระบบราชการ ส่วนที่คนไทยเรียกว่า “อิทธิพล” มักหมายถึง อำนาจเถื่อน หรืออำนาจเหนือกฎหมายที่มักโยงกับผู้ที่มีอิทธิพลในหมู่บ้าน หัวหน้าแก๊งค์ เจ้าพ่อ นักธุรกิจ อิทธิพลอื่นๆ รวมไปถึงนักการเมืองทั้งในท้องถิ่นและระดับชาติ อำนาจทั้งสองประเภทนั้นล้วนแต่มุ่งเอาเปรียบและควบคุมประชาชน แต่คนไทยก็ไม่ได้ถูกอำนาจปกครองครอบงำอย่างเต็มที่ เพราะอำนาจทั้งสองมีปัญหา ขาดเอกภาพ และอำนาจการปกครองของไทยยังถูกคานหรือจำกัดโดย “อิทธิพล” อยู่ และยังระบุว่า คนไทยอยู่ได้เพราะการใช้ “อำนาจ” และ “อิทธิพล” คานกันเอง

ประเด็นที่สอง ในส่วนของการวิเคราะห์การเคลื่อนไหวทางสิ่งแวดล้อม ผู้เขียนเห็นว่าควรที่จะนำเอาแนวความคิดการเคลื่อนไหวทางสังคมแบบใหม่ (new social movement) เข้าไปศึกษาขบวนการเคลื่อนไหวทางสิ่งแวดล้อม โดยใช้แนวการวิเคราะห์ของไชยรัตน์ เจริญสินโอฬาร (2538) ที่ได้ระบุว่า ลักษณะการเคลื่อนไหวทางสิ่งแวดล้อมแตกต่างจากการเคลื่อนไหวทางสังคมแบบเก่าตรงที่ขบวนการเคลื่อนไหวทางสิ่งแวดล้อมเป็นการต่อสู้เพื่อให้เกิดการบริหารและจัดการทรัพยากรธรรมชาติโดยท้องถิ่นหรือชุมชน การเน้นไปที่การพัฒนาที่ให้ชุมชนหรือท้องถิ่นเป็นตัวตั้ง ไม่ใช่สังคมแบบตะวันตก เช่น ทฤษฎีการทำให้ทันสมัยเป็นตัวตั้ง ขบวนการเคลื่อนไหวทางสิ่งแวดล้อมได้ตั้งคำถามอย่างจริงจังกับชุดวาทกรรมการพัฒนากระแสหลักที่ไม่มีที่ยืนให้กับกลุ่มคนที่เสียเปรียบและด้อยโอกาส ไม่เคารพต่อภูมิปัญญาและวิถีชีวิตของชาวบ้าน และขบวนการเคลื่อนไหวเกิดขึ้นจากการไม่ได้รับการปกป้องจากรัฐจึงลุกขึ้นมาต่อสู้เอง

3. กรอบความคิดในการวิจัย

การศึกษาความขัดแย้งในการสร้างเขื่อนขนาดใหญ่ ที่ผู้เขียนจะเลือกโครงการเขื่อนแก่งเสือเต้นเป็นกรณีศึกษานั้น จำเป็นต้องอาศัยกรอบคิดทางทฤษฎีในการจัดระบบคิดและกำหนดแนวทางในการวิเคราะห์ดังนี้

ประเด็นแรก ความขัดแย้งในกรณีโครงการเขื่อนแก่งเสือเต้นมีความสลับซับซ้อน เพราะโครงการนี้ได้รับการสนับสนุนจากองค์การการเงินระหว่างประเทศและรัฐบาลนานาชาติ ที่ต้องการผลักดันให้เขื่อนเป็นส่วนหนึ่งและเป็นเครื่องมือในการพัฒนาประเทศ แนวคิดดังกล่าวจึงเป็นอุดมการณ์และเป็นการใช้ความรู้ทางวิทยาศาสตร์เพื่อชี้นำนโยบายการพัฒนาที่ทำให้ประเทศ

กำลังพัฒนายอมรับความรู้ในการสร้างเขื่อนอย่างไม่วิพากษ์วิจารณ์หรือตั้งข้อสงสัยใดๆ ดังนั้นจึงต้องพิจารณาเขื่อนในมิติทางประวัติศาสตร์ของกระแสดคิดและตรรกทางวิทยาศาสตร์ที่องค์การระหว่างประเทศ รัฐบาลนานาชาติ และกลุ่มทุนอุตสาหกรรมเขื่อนนำมาใช้ ตลอดจนความสัมพันธ์ของกลุ่มเหล่านี้ที่ร่วมกันผลักดันให้เกิดการสร้างเขื่อน

หากพิจารณาโดยใช้แนวคิดนิเวศวิทยาการเมืองดังที่ได้มีการอธิบายไปแล้ว เขื่อนก็คือบริบทที่มาของความขัดแย้ง ดังนั้น มิติทางประวัติศาสตร์ มายาคติ ความสัมพันธ์ระหว่างกลุ่มข้างต้นกับรัฐไทย จึงสามารถดูได้ในประเด็นที่หนึ่ง

ประเด็นที่สอง เมื่อรัฐไทยนำเอา "ความคิดเขื่อน" มาปฏิบัติ กระบวนการเหล่านี้เป็นกระบวนการที่มีความสลับซับซ้อน เกี่ยวข้องกับการศึกษาและวิเคราะห์ในประเด็นที่สำคัญคือ การศึกษาประวัติศาสตร์ความคิดการสร้างเขื่อนของรัฐไทยว่า มีเหตุผลในการสร้างเขื่อนอย่างไร ใช้ตรรกเหตุผลอะไรในการอธิบายให้ประชาชนสนับสนุนเขื่อน กระบวนการในการตัดสินใจในการสร้างเขื่อนนั้น ประชาชนมีส่วนร่วมมากน้อยแค่ไหน อย่างไร และกระบวนการในการผลักดันให้มีการสร้างเขื่อน มีองค์การหรือหน่วยงานของรัฐหน่วยงานใดที่รับผิดชอบ และใช้วิธีการอย่างไร ในการสร้างความชอบธรรมให้กับเขื่อน

ผู้เขียนต้องการที่จะอธิบายกระบวนการในการกำหนดนโยบายการสร้างเขื่อนที่มีกลุ่มที่หลากหลายเข้าร่วม เช่น กลุ่มอำนาจท้องถิ่น นักการเมือง พรรคการเมือง ฯลฯ มีการใช้กลไกรัฐต่างๆ เพื่อสร้างความชอบธรรมให้สาธารณะและชาวบ้านในชุมชนที่ได้รับผลกระทบเห็นด้วย นอกจากนั้น จะวิเคราะห์เบื้องหลังและกระบวนการจัดทำรายงานการศึกษาความเหมาะสมโครงการ (Feasibility Study) การจัดทำรายงานการวิเคราะห์ผลกระทบสิ่งแวดล้อม (Environmental Impact Assessment) ที่ถูกใช้เป็นเครื่องมือในการสร้างความชอบธรรมให้กับโครงการเขื่อนว่า หาได้ตั้งอยู่บนหลักวิชาการที่แท้จริง แต่เป็นเพียงพิธีกรรมเท่านั้น

แนวทางดังกล่าวนี้ ผู้เขียนจะนำมาใช้เป็นแนวในการวิเคราะห์เพื่อชี้ให้เห็นที่มาของความขัดแย้ง และปฏิสัมพันธ์ของกลุ่มต่างๆ ที่ผลักดันให้มีการสร้างเขื่อน

ประเด็นที่สาม การศึกษาความขัดแย้งเรื่องเขื่อน นอกจากจะชี้ให้เห็นถึงที่มาของแนวคิดและกระบวนการในการผลักดันเขื่อนดังกล่าวแล้ว ยังจะต้องศึกษาแนวคิดและปฏิบัติการของชาวบ้านที่ได้รับผลกระทบ กลุ่มสังคมประชา และกลุ่มอื่นๆ ที่ได้เคลื่อนไหวต่อสู้ ต่อรอง กับเขื่อนที่เป็นสัญลักษณ์ของนโยบายการพัฒนาของรัฐ

การวิเคราะห์นี้ จะวิเคราะห์กลยุทธ์การเคลื่อนไหวของชาวบ้านทั้งในรูปที่เป็นการเผชิญหน้า การใช้ข้อมูลตอบโต้ การปรับเปลี่ยนจิตสำนึกเพื่อทำให้สังคมยอมรับเหตุผลด้านการ

อนุรักษ์ การใช้การเมืองวัฒนธรรม การใช้ความสัมพันธ์ทางสังคมรวมทั้งขยายแนวร่วมกับกลุ่มอำนาจท้องถิ่นเพื่อคานกับอำนาจฝ่ายสนับสนุนเพื่อน และการเปิดพื้นที่ให้สังคมเห็นความสำคัญของสิทธิในการใช้ทรัพยากรและปัญหาที่เกิดขึ้นจากการสร้างเขื่อนในภาพรวม โดยใช้แนวทางที่ Moore (1993) เสนอ นั่นก็คือ เน้นการเมืองระดับจุลภาคของชาวบ้าน (micro-politics) โดยพิจารณาการต่อสู้ของชาวบ้านเพื่อสิทธิในทรัพยากร และเน้นการต่อสู้แข่งขันในเชิงสัญลักษณ์ (symbolic contestation) ซึ่ง Moore ระบุว่าถ้าใช้วิธีการมองแบบ Gramscian ก็คือการมองเวทีการต่อสู้ทั้งในเชิงนามธรรม (symbolically) และรูปธรรม (materially contesting terrain) อุดมการณ์ก็จะเป็นตัวกำหนดกลุ่มคนและเวทีการแข่งขัน ซึ่งเป็นการต่อสู้ทางความหมายทางวัฒนธรรมด้วย

การวิเคราะห์นี้ยังจะเปรียบเทียบกับแนวคิดเรื่อง “อาวุธของผู้ไร้อำนาจ” (weapons of the weak) ตามที่ Scott (1985) เสนอไว้ว่า ผู้ไร้อำนาจได้ใช้ “กลวิธีการต่อต้านประจำวัน” (everyday resistance) เช่น “การขูบขิบนินทา” “การเก็บผลประโยชน์จากการทำงาน” “การลักขโมย” “การทำลายข้าวของ” เพื่อนำมาอ้างเพื่อคัดค้านความชอบธรรมของวาทกรรมกระแสหลัก ว่ามีความแตกต่างกันอย่างไร?